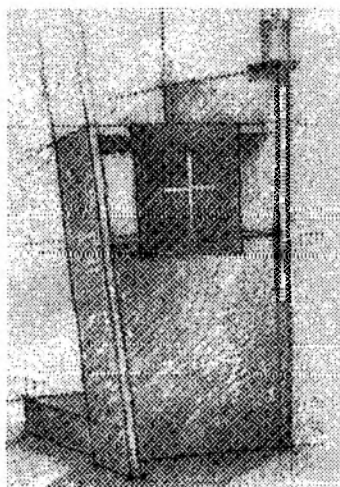

Hét Hár

A csillaghegy-békásmegyeri evangélikus gyülekezet lapja
IV. évfolyam 1. szám 2005. húsvét

A besúgók utolsó megkísértése

Kedves Barátaim, akik kicsiny közösségünk immár negyedik évfolyamát kezdő újságját kezetekbe veszitek, ne méltatlankodjatok azon, hogy is juthat eszembe Scorsese remekműve a közelmúlt egyházi sópánkodását hallván. Gondoljátok meg, a nagyhét nem valami

isteni prekonceptió vagy messiási dramaturgia miatt lett azzá, amivé lett! Jézus tudta, hogy szenvednie kell, de nem akart szenvedni. Tudta, hogy istentelnek, – mai közkedvelt nagyegyházi szitokszóval – liberálisnak és botránkoztatónak minősített szavai és tettei a mindenkori végső megoldásra ingerlik szellem és szerelem dolgában lankadt és szorongó elleneit, de nem akart meghalni. Szervednie és halnia kellett mégis, mert Júdás és Péter és mind a többi elárulta. Ki így, ki úgy tagadva meg őt, de mind kollaboránssá vált a főpapok és a farizeusok és a rómaiak büntetésében. Nem Isten eleve elrendelése folytán, nem a végzet vagy a sors megváltoztathatatlansága miatt, hanem az emberek ócska, szemét, kicsinyes és rettenetes bűnei miatt történt, ami történt.

„Amikor pedig Júdás, aki őt elárulta, látta, hogy elítélték, megbánta tettét, visszavitte a harminc ezüstöt a főpapoknak és a véneknek, és ezt mondta: „Vétkeztem, mert ártatlan vért árultam el.” De azok ezt mondták: „Mi közünk hozzá? A te dolgod.” Erre ő a templomba hajítva az ezüstöket, eltávozott, ment és fel-

akasztotta magát.” (Mt 27, 3–5) Szegény Júdás, már könnye is, már bánata is, már halála is hasztalan. Péterhez irgalmasabb volt az Úristen, az ő keserves megrendülése nem maradt viszonzatlan. Már ugyan a feltámadott Jézus, s hetek múltán, mégis, legalább funkcionális-morális értelemben rehabilitálta őt. A háromszor megismételt kérdés azonban – „Simon, Jóna fia, jobban szeretsz-e engem, mint ezek?” (Jn 21,15) – kétségtelenné teszi: hűtlensége jóvátehetően és elévülhetetlen. Asszonyok szerelme szeszélyes, gyakran csapodár, utódra, vagyonra, dicsőségre is vágyakozó. Jézus szíve mindig megesett rajtuk: magához karolta az esendő s az elesett asszonyokat is. Péterrel, Jakabbal és a többiekkel azonban más a helyzet. Férfiak között nincs helye a mellébeszélésnek, másra mutogatásnak, körülményekre való hivatkozásnak. Anyámtól – áldott legyen az emlékezete – egy életre megtanultam: „Ha férfi vagy, légy férfi, S ne hitvány gyöngé báb” (Petőfi Sándor: Ha férfi vagy, légy férfi).

Szegény, nyomorult besúgóink! Nem lett volna okosabb már réges-régen nagy tudományos apparátussal közkinccsé tenni, mi és hogyan történt 1940 és '90 között? Vagy halkán biccenteni, és lemondani a közbizalmon alapuló hivatalról és stallumokról? Ezek az emberek már régen elhitették magukkal, hogy nincs Isten, és Jézus halott, és soha senki nem fogja rajtuk számon kérni, amit tettek. Amit nem lep be a feledés, azt letagadják, felelősségét másra hárítják. Az, hogy még élnek, még mindig élnek, nem a szerencsén múlott, azért ők keményen megdolgoztak. Nem úgy, mint azok az idealista és moralizáló széplelkek, jámbor hívek vagy csak szakmájuknak és családjuknak élő, a nemzet és az egyház javát nem tekintő finnyások, akik vagy eleve képtelenné tették magukat a szolgálatok számára, vagy kerek perccel meztagsadták a velük való együttműködést.

A mi júdásaink most újra megkísértettek. Nem a lista eredete vagy publikálási körülményei az érdekesek, ezeket hagyjuk a politológiai és a társadalomlélektani vizsgálódásoknak. Ami engem izgat, az a hírbe hozottak reakciója. Még szűkebben: az egy-

házak, az egyházi emberek válasza. Egy sem volt közöttük, aki tagadta volna érintettségét. Egy sem volt közöttük, aki vállalta volna, hogy amit tett, azt erkölcsi gyengeség miatt vagy éppen valami materiális haszon megszerzéséért, esetleg zsarolás vagy kényszerítés miatt tette. Magyarán: ezek az urak meggyőződésből, morális intaktságuk tudatában cselekedtek. Meglehet. Emlékezzünk csak a létező szocializmusra! Ha nincs rendszerváltás, egyszer talán még boldoggá is avattattak volna. Hiszen Rákosi vagy Kádár gaztetteihez képest az övék rózsaszín pörsenés. Ők csupán együttműködtek a törvényes államhatalommal. Ez ugye önmagában nem abiblikus és nem is amorális, kiváltképpen nem, ha lutheránus pap műveli. Harminc év távolából nem egy, de három olyan közegyházi tanítóra is emlékszem, akik illumináltak többször is szóba hozták: mennyivel könnyebb a minden rendszerben bebörtönzött apám meg az én életem, mint az övék, akik a szent szolgálatért meg az egyházért kénytelenek... Ma is, meg holnap is, ugye megértem? Mindhárman viszonylag fiatalon haltak meg, mára már a nevük is elfeledtetett.

Júdás is, Péter is megbánta, amit tett. Besúgóinknak ez eszébe sem jutott. Nekik újra csak az kellett, amiért a régi rendszerben már egyszer elaljasultak. S ha nincs már többé becsület, legalább szolgálat legyen. Lett is. Sikertült a jelentősebb keresztény felekezeteket a mindenkorai politikai jobboldal társadalmi és spirituális kiszolgálójává tennie azoknak az embereknek, akiket az elmúlt évtizedekben a pártállam saját vazallusaivá szocializált. Péter követőivé akkor váltak volna ezek az egyházi vezetők, ha 1990-ben minden avítottól, beleértve önmagukat

is, megszabadítják a közösséget. Egykor elkövetett bűnük ettől nem lesz erényné és el sem feledtetik, de legalább valami történelmileg jelentős marad utánuk.

Amint azonban mára kiderült, ezek a mi testvéreink egykor is, ma is könnyűnek találtattak a történelem mérlegén. Még egyszer, utoljára tán megkísértette őket a tisztességessé léétel. Nem vállalták. Kivétel nélkül mind magyarázkodik, hárit, tiltakozik – mint a par excellence bűnös, az örök Ádám: „Az asszony, akit mellém adtál, ő adott nekem a fáról, és így ettem.” (1Móz 3,12) Ádám nem hazudik. Nem az a bűne, hogy hazudik.

A mi besúgóinknak sem. Megtanulták a valót mondani, és mindig úgy, hogy ők mondhassák. E tekintetben szemernyit sem változott a rendszer. Tőlem akár újra felvehetik a kapcsolatot a szolgálatokkal, és kezüket az égre tárva sajnálkozhatnak azon, hogy a szívtelen hitetlenek egyházellenes indulatkeltésre használják az ő egykori munkálkodásukat. Nekik és miattuk Jézussal mondom: „Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert hasonlók vagytok a meszelt sírokhoz, amelyek kívülről szépek látszanak, de belül tele vannak halottak csontjaival és mindenféle tisztátalansággal. Így kívülről ti is igaznak látszotok az emberek szemében, de belül tele vagytok képmutatással és törvényszegéssel.” (Mt 23, 27–28)

Kedves besúgó testvérek, ugyan már kívülről sem látszotok igaznak az emberek szemében, ne búsuljatok: a gyülekezet, az egyház léte és minősége nem rajtatok múlik. Nevetek el van felejtve. Jézus feltámadott!

Donáth László

100 éve, 1905. április 11-én született József Attila

A költő előtt tisztelgő húsvéti Hét Hárs verseinek forrása, ihletője a költő *Születésnapomra* című verse: szavait és ritmusát idézik a maguk számvetését készítők, halott és élő kortársaink. A *Születésnapomra*-parafrazisok után az alig 18 évesen írt bravúros szonettkoszorút, *A kozmosz éneké*-t és az utolsó esztendő kristályosan tiszta ciklusát, a *Hazám*-at idéző klasszikus forma: szonett. Hiszen el kell számolnunk: neki és vele.

József Attila Születésnapomra

Harminckét éves lettem én –
meglepetés e költemény
csecse
becse:

ajándék, mellyel meglepem
e kávéházi szegleten
magam
magam.

Harminckét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.
Az ám,
Hazám!

Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll koptató
szegény
legény.

De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetcm
fura
ura.

Intelme gyorsan, nyersen ért
a „Nincsen apám” versemért,
a hont
kivont

szablyával óvta ellenem.
Ideidézi szellemem
hevét
s nevét:

„Ön, amig szóból értek én,
nem lesz tanár e féltekén” –
gagyog
s ragyog.

Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,
sekély
e kéj –

Én egész népemet fogom
nem középiskolád fokon
taní-
tani!

1937. ápr. 11.

Húsvéti üzenet József Attilától

A költő születésének 100. évfordulójára

A centenáriumi emlékezésre szóló fölkerést megtiszteltetésként fogadó irodalomtörténész részéről az lenne az illendő és stílszerű, ha az evangélikus közösség lapjának húsvéti számába *József Attila és a vallás viszonyáról*, a költő hitelményéről, istenképéről írna. Bőven lenne mit értekezni erről, hiszen mára ez a téma is megszűnt tabu lenni, sőt már-már konjunkturális lett. Nem sértené a költő mégiscsak alapvetően világias, profán, baloldali költészetét és egyéniségét. Ugyanakkor az egyházakat és a hívőket sem, pedig aligha lehetne hallgatni József Attila nagyon is polemikus, hadakozó, az apaélménnyel összefonódó, gyakran pokoljáró istenképéről, illetve szocialista ihletű (de minden dogmát elutasító) világnézetének „hitelenségei”-ről.

Hogy – talán udvariatlanul – mégsem erről írok, azt nemcsak az indokolja: kitűnő szakemberek sora foglalkozott, foglalkozik jelenleg is ebből a megközelítéshől József Attilával. Sokkal inkább az munkál bennem, hogy valamiképpen „egyben”, a teljesség és a mindenség jegyében mutassam föl a költőt, illetve életművét. Ez pedig vagy úgy lehetséges, ha hosszabban és összetetten elemezném líráját és emberi örökségét, beleértve istenélményét is, vagy pedig úgy, ha a hozzá nagyon is méltó – „beszédés” – hallgatást, elnémulást, az esztétikai és etikai értelmű csöndet választanám adekvát műfajként. Hogyan is írta az 1933-as borzongatóan szép és filozofikusan mély *Téli éjszakában*?

„Tündöklük, mint a gondolat maga,
a téli éjszaka.

Ezüst sötétség némasága
holdat lakatol a világra.

A hideg úrön holló repül át
S a csönd kihűl. Hallod-e, csont, a csöndet?
Összekoccannak a molekulák.”

A csönd, a nem-írás azonban végül is komolytalan póz lenne. Legföljebb arra „figyelmeztethetne”: aligha lehetne a költő saját szavainál hitelesebben idézni emlékét, vagyis nincs méltóbb ünneplés ezen a centenáriumon, mint ha *ki-ki előveszi József Attila kötetét* (remélhetőleg a saját könyvespolcáról) és őt, verseit olvassa. Újraolvassa csöndben, bensőséges magányban vagy fennhangon, családban, közösség-

ben, mások öröme is. S hagyja, hogy rázuhanjanak ezek a szigorú és gyengéd sorok; hagyja, hogy gyönyörködésre, a belénk hasító fájdalommal való megküzdésre, mélézásra, rezonanciára, önismeretre, indulatra, együttérzésre készítsék. Mert ha egy önérzetes, bár keserű pillanatában, az 1937-es *Ars poeticában* azt írta is, hogy „Rám tekint, pártfogón e század”, ti. a XX. század, tudjuk: az új, a XXI. század csak akkor fog valóban pártfogón, szeretettel s főleg a friss, a maradandó költői üzenetek iránt érzékenyen rátekinteni, folyamatosan „beszélgetni” vele, ha *milliónyi egyéni olvasat* hitelesíti az iskola és a tudomány által vallott, hirdetett klasszikus értékrendet. Mit is? József Attila „előkelő” (de nem kultikusan merev) szerepét gazdag, eleven, nyitott nemzeti kultúránkban.

Hát igen; ez a lényeg. A tömeges hitelesítésre, a folyamatos olvasásra szerencsére van is esély, hiszen József Attila – sokaktól eltérően – százéves létére kibírta a halála óta eltelt évtizedeket is. Ő *túlélte* a Horthy-kor vele és hitvallásaival szembeni ellenségességét, az államszocializmus leegyszerűsítő, átpolitizáló kanonizálásait, valamint a rendszerváltozás társadalmi folyamatainak és médiakultúrájának irodalomellenes trendjeit. A különböző – a mindenkori – baloldallelenséges totális demagógiák rombolásait szintén. Nem sérült az életmű, ellenkezőleg, mintha megerősödött volna az évszázad során. Mindezt nemcsak a fölmérések és a pedagógusok jelzései tanúsítják, nemcsak a régebben vagy újabban megzenésített versek feltűnő kedveltsége *a legfiatalabb korosztályokban*, az új és új generációk popkultúrájában, hanem a *közbeszéd* József Attilával való átítottsága is.

Szentségtörő vagyok: bár természetesen *a mű, a versek világa az elsődleges* (valamint a mostanában is „bővülő”, mert újonnan fölfedezett szövegekkel is gazdagodó prózai életmű), azért további, a szövegektől némileg eloldódó élményekre és befogadási esélyekre, szakzsargonban: megcérts-alakzatokra, recepciók horizontokra is érdemes figyelni. A tragikus életútnak van egy, a költeményektől szinte „önállósuló”, ikonizálódó *szemvedéstörténete*, valamint a József Attila-*passió*ban testet öltő sors- és etikai üzenete is. S ez még azok számára is emberi viszonyulást „kikövetelő” – legyen bár mégoly felületes ismeretekre épülő – narratíva, akik alig vagy egyáltalán nem olvassák verseit. De talán még érdekesebb, hogy József Attila legjobb, legismertebb 40-50 versének sorai az elmúlt 70 év során változatlan, időnként meg-megújuló lendülettel szálltak és szállnak le a közbeszédbe („gesunkenes Kulturgut”), zavarba ejtő mértékben terjednek és hatnak: *szállóigékként, bölcs mondásokként, mégoly közbellyé fagyott metaforákként, szlogeneként, ilyen-olyan jelszavaként, erkölcsi maximákként*. Az őket jóhiszeműen idézők, köztük a fiatalok egy része talán nem is

tud a költői forrásról, mint ahogy Petőfi, Ady s mások egy-egy képe, mondata, metaforája is folklorizálódott – a „szabadság, szerelem”-tól a „komp-ország”-ig.

Az irodalomtörténész persze tudja: komoly veszélyei vannak a költői sorok, képek szövegösszefüggésből való kiragadásának, a kontextusból való kiesésüknek. Finoman szólva is irodalomellenes a polifonikus-vibráló lírai üzenet hidegebb, monotónabb tézissé egyszerűsítése, prózai lefordítása. Még inkább botrány publicisztikus átértelmezésük, netán politikai, vallási, ideológiai stb. kisajátításuk; minderre – többféle előjellel is – bőven volt példa az előző században, de van napjainkban is. Ezen a 100. évfordulón én mégis inkább *a szállóigévé válás társadalmi-mentálhigiéniai, önismereti-morálpedagógiai és nemzeti-kulturális hasznát* emlegetném. Hiszen azért *nem akármilyen* metaforákról, bölcs mondásokról és morális üzenetekről van szó.

A divatos, az elkoptatott vagy az újonnan kanonizálódó, de mindenképpen népszerű József Attilai sorok, képek immár két század határán átívelő nyelvi, retorikai és történeti „katalógusa” maga is eleven hagyományként kezd intézményesülni: a nemzeti emlékezet, a mindennapi közbeszéd és a politikai kultúra része. Ekként ma már tudományosan is tanulmányozható; kortükör és korszellem egyszerre. Legalább annyira vall ránk, a „pillanatnyi” – ha most nem is „proletár” – utókorra, mint József Attilára. Belekezdjek a *József Attila-szállóigék hagyománytörténetébe*? Aligha ez a megfelelő pillanat és az alkalmas nyomtatott oldal. Azt viszont, különösen a *húsvétra* tekintettel, mégiscsak érdemes fölidézni *az elmúlt másfél évtized* hagyománytörténetéből, hogy József Attila talán legtöbbit idézett, maximává, erkölcsi imperativusszá emelkedett versora az 1937-es *Két hexameter* lett: „Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis! / Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgy is”. Kell-e magyarázat, hogy miért is oly népszerű ma ez a kétsoros?

Olvassunk József Attilát! Mindazonáltal örüljünk, hogy mondatai, költői képei, sóhajai és kiáltásai, figyelmezői és „jóslatai” – köz- és szólásmondásokká, szállóigékké kristályosodva – kezdenek olyan örök érvényű szövegkorpuszá összeállni, mint a *Biblia*. Miként a *Könyvet*, azok is idézik őt, akiknek az eredeti életmű nem mindennapi kenyerük és nem hitbéli olvasmányuk. Az új század elején József Attila a mi *profán bibliánk*.

Agárdi Péter

Balla Zsófia

Az élő forma

Negyvennyolc éves lettem én,
és meglep, hogy már hölgyemény
leszek.
Ezek

már nem viccelni-jó idők.
A *telést* rosszaljuk mi, nők -
ha mond-
hatom

ezt így. A világbánatom
úgy otthagynám egy vonaton!
Kicsit
visít

a lélek bennem, hogy mire
vittem. Mondhatom, semmire.
Egy part
se tart.

Nem lestem hatalom kegyét.
Csak az szabad, aki szegény:
nem öl
meg ól.

Engem már sok halál szeret -
mégsem fagyott rám hős-szerep,
vagyis
hamis.

Azt foldozom, mi hátra van:
még végül megszokom magam...
S ha néz,
ki néz,

majd legyen benne irgalom
versemhez a *túloldalon*.
Hisz él.
S ítél.

Báthori Csaba

Meglepetés

Negyven felett már harc a hét.
Nem folyó vagy, csak hordalék.
Apály.
Aszály.

A homlokod nem feszület.
Orrlikad egyre seprüebb,
s fogad,
hajad

mákos vagy elhibbant fehér.
Lencses szemölcsöket metél
a kor
vidor

bőrödre, apró göböket,
hájhorpaszt, matt pöttyöket,
ragyás,
gyagyás

ábrákat ragaszt petyhüdő
testedre: hímez az idő.
Alant
kaland?

Már elpöfönt az önerő.
Húsgyűrűt nem tűz rád se nő,
se fér-
fivér:

csak ülsz, mint házi jellegű
vekni vagy leroskadt terü:
honolsz.
Bomolsz.

Negyven felett a lét kevés.
Csak megelőző szerelés.
Piszok
sarok.

Ha van még öt, talán ha tíz.
Árnyékban sárgán áll a víz.
Kicsim,
a kín

tompa a sebben. Míg saját
szögletes lépteid zaját
viszed,
hiszed,

és hidd is el: csak ideát
rettenetes a másvilág.
Amott,
a Hold

mögött valaki megtalál.
Legyen bár álarca halál:
na menj.
S üzenj.

Távol József Attilától

azaz meddig lehetünk ennyire eszmélet-lenek?

Mindenkinek megvan a maga József Attilája. Mostanában egy különös, bár várható „József Attila” jelent meg az értelmiségi köztudat egyre alacsonyabb égboltozatán. Jó ideje hallani ugyanis, hogy „valami nincs rendben” körülötte, hogy „talán nem is volt akkora”, meg hogy „sajnos, kommunista volt szegény” stb. Hogy mindez egyáltalán felmerülhet, nem túl meglepő abban az országban, ahol élünk, és különösen az utóbbi években. Hozzászoktunk a képtelenségekhez, a bekövetkezhetetlen dolgok bekövetkezéséhez („sorban valóra váltjuk rémálmainkat?”). Az abszurd komfortosságában élünk: de legalább most *egy pillanatra* legyen elég ebből.

József Attila lekommunizálása és ezen az alapon nagyságának megkérdőjelezése önmagában nem lenne több egy marxista ostobaságnál, mely szerint a költőknek általában „ideológiai korlátai” vannak, ez esetben éppen olyasféle, ami saját magát marxistának tekintette. Stigmatizáció ez, csak most ellenkező előjellel: egykor sokan *mentegették*, hogy „nagy munkásmozgalmi költő” létére bolond volt, sőt kommunistához méltatlan módon még a vonat elé is vetette magát. (Nem bocsátkoznék bele abba, hogy József Attila tényleg, s ha igen, mennyire, mikor volt szőröstül-bőröstül kommunista *mint költő*; abba se, hogy mennyire jelent valamit egyáltalán egy írói életműben a „világnézet”, hogy esztétikai érték és „világnézet” hogyan függ és nem függ össze; abba se, hogy használható-e ugyanolyan szitokszóként a „kommunista”, mint mondjuk a „fasiszta”. Azt mindenestre nyomatékosan közlöm, hogy nagyon szeretem és olvasgatom olykor József Attila ún. kommunista verseit, mert kiváló mozgalmi lírája darabjaiként tartom őket számon.) Stigmatizáció volt az is, amikor *mentegették*, *mert* beteg volt, s mint ilyen, magánemberként olykor elviselhetetlennek mutatkozott (nyilván az volt – és?). S végül stigmatizáció volt a betegségének diagnózisa és akkori terápiája körüli hosszas vájkálódás, szabad asszociációs szövegének mint bestsellernek a közszemlére bocsátása stb. Eközben a stigmatizálók egybehangzóan azzal igazolták önmagukat, hogy meg akarják menteni a költőt a stigmatizációtól, céljuk valamiféle rehabilitáció. E komédiák és ízlés-

telenségek mélyén azonban humánértelmiségünk: országunk „öntudata” múlja alul önmagát, igen tanulságos módon.

József Attila, szörnyű halála óta, pozitív és negatív mítoszképzés áldozata, miközben a költői paradigma, az életmű felmorzsolódik a túlon túl személyesben. Máig nem tudunk eljutni ahhoz a józan, egyszerű belátáshoz, hogy egyetlen író, költő nem lehet *ennyire* fontos, mint amekkorává mítoszaink teszik szegényeket, viszont nem volna szabad *akármit* csinálni velük. Mintha éppen azt nem tudnánk elviselni és feldolgozni, hogy itt – nálunk – élt a költészettörténet egyik igen nagy alakja. A mítoszképzésben csak két véglet van:

a beteg magánember és a próféta. Márpedig ez nem más, mint saját elégtelenségi komplexusunk pozitív és negatív kivetítése, a reális, józan önismeret fantáziáló elhárítása, saját magunk szellemi és lelki tisztázásának a végig nem küzdése. A 20. századi értelmiségi mítoszokban egyre inkább annak a titkát érzem működni, hogy nem akarunk tudomást venni róla: nem merünk és nem szeretünk (annyira) dolgozni önmagunkon, mint ahogy hiszszük. Ezek a mítoszok levezetnek egy-két-három energiát, amit éppen nem itt kéne. A mítoszképzés és az önismerethiány nemcsak hagyománypoc-

csékoláshoz, „örült kertészkedéshez” (Babits mondja az írókat származás szerint osztályozgató Németh Lászlóról 1939-ben), szellemi pazarláshoz vezet, sajátos, kivetített öngyűlölethez és öntagadáshoz, amelyben jobbra állnak a „jó”, balra a „rosszak”, áldozatok és hóhérok (milyen fiatalosan primitív ez a hasítós, nagyon magyar szemlélet!), hanem mindenekelett ahhoz, ami most dühöng soha nem látott mértékben: gyűlöletszításhoz, gyűlölködéshez, paranoiához, listákkal és egyebekkel való hisztériázáshoz, végső soron szellemi bénasághoz.

Mindez tehát nem József Attiláról meg a többiekéről szól, hanem saját magunkról. A pozitív változat – „megölték az analitikusok, akiket amúgy sem szeret a marxizmus-leninizmus” – és a negatív változat – „korlátai voltak szerencsétlennek, bevette a komcsi maszlagot” – egyaránt szól a művészetértésnek az étellel való beteges összekeveredéséről és az önmegértés, önismeret betegségeiről. Mintha József

Attila stigmatizációs mítoszában öntudatlanul is el akarna sikkasztani valamit szellemi (?) életünk, ami róla szól és kényelmetlen. Talán meg kéne gondolni, hogy egy általános elégtelenségérzés és frusztráció kivetéséről és el nem vállalásáról van szó, valamiről, amit el kéne végezni, de félünk tőle (önmagunktól). Valamiről, amit helyettünk halott nagyjaink – vágyaink héroszjai – megcselekedtek, vagy azt hisszük, hogy megcselekedtek. A szokásos túldimenzionálás József Attila esetében a bűntudatkeltés és bűnbakképzés formájában mutatkozik meg. Ha „nekünk” van valami elégtelenségi érzésünk, akkor ennek magyarázatát az adott mítosz főszereplője elleni „árulásokban” és „gaztettekben” találjuk meg. Vannak felelősök, sőt „gyilkosok”: a körülötte volt nők, a pszichoanalitikusok, a pártemberek és persze a barátok. A legutóbbi változat szerint ő maga az, mert hagyta magába furakodni a bolsevizmust. Azzal vezekelünk és úgy nyugtatjuk meg lelkiismeretünket, hogy rájuk, „azokra” mutogatunk. Kifelé, arra, ahol akár velünk is megtörténhetett volna mindez – valójában távolról mutatva leplezzük le igazán önmagunkat. Így aztán homályos érzés fog el: „mi öltük meg őt”, de az a „mi” persze nem mi vagyunk, hanem azok (közülünk), az egykori „rosszemberek”, akik a mából is oly ismerősek... Nem „mi” vagyunk irigyek, szemetek és kommunisták, hanem „azok” közülünk, akik „nem mi” vagyunk... így értelmiségünk lassan kölcsönösen kizárja egymást ugyanabból a kreliből. Aki kommunistát mond, az mintha önmagát védve kitámadna, aki rajta kívül mindenkit lekollaboránsz, ugyanígy. A minősítés és a mítosz valójában a hagyomány és önismeret folytonos elpusztítása.

Az önismeret, a magunk előtti önfeltárás meg nem járt útja teljesen munka-, művészet- és költészetellenes, s ha meggondoljuk, hogy e mítosz gyártói (beleértve a kommunistázó változatot) főként szellemi, irodalmi emberek, akkor megint az írástudók *problémájánál* vagyunk, hogy finoman fejezem ki magamat. Holott a humánértelmiségnek sajátos, hermeneutikus funkciót kellene betöltenie a társadalomban: saját munkájának megértése – akár félreértések és újraértelmezések révén is – volna természetes dolga. Nálunk azonban inkább a betegségek mitikus „feldolgozása” folyik. Fokozottabban érvényes mostanában, mint régebben, hogy a beszélgetők, a vitázók nem tudnak eltekinteni önmaguktól, nem tudnak érdek nélkül viselkedni, amikor a tárgyban való érdekeltségről, bennelétről van szó, nem tartják tiszteletben a mindenkori Szöveget, az életművet, a kvalitást stb. József Attila negatív vagy pozitív mítosza éppen arról nem vesz tudomást – kiről is, miféle művészetéről szól. Olyan ez, mintha a német humánértelmiségiek Hölderlin, Nietzsche vagy Wagner és Schumann nagyságrendjén vitatkoznának, illetve mintha megállás nélkül összekevernék

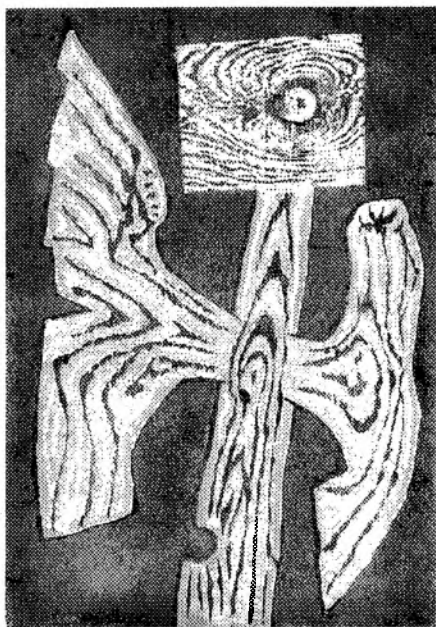
a beteg magánszemélyt az életművel, mintha valamiképpen a betegség egyben a teljesítmény feltétele, sőt, jele volna, vagy vitatnák nagyságukat, mivel a náciak valóban megpróbálták kisajátítani őket.

Mindez rámutat a József Attila körüli mítoszképződés másokra is érvényes hamisítására – hogy nem számít többé, mit is s mennyire csinált valójában a „főhős”. Hiszen Bartóknak ugyanúgy van hamis mítosza, mint Csontvárynak, Hamvas Bélának éppúgy, mint Pándi Pálnak, Erdély Miklósnak ugyanolyan szerkezetű, mint Lukácsnak, Latinovits azonos Kondorral, Bódyé hasonlít Sarkadiéra. Holott ezeknek nemcsak semmi közük egymáshoz, hanem mintha nem is kellene őket *együtt* említeni: nincs közös (magyar) átok és sors, mely minden különös életűre egyformán igaz lenne. Siralmas volt elnézni, fiatalemberként, kezdőként a hatvanas években, a pozitív József Attila-mítosz delelőjén, hogy boldog-boldogtalan, szembenézni képtelen: alkoholisták, pszichopáták, lusták és dilettánsok hogyan hivatkoznak rá, ezzel egy rejtett megalomán önfelnevesztésről, az önigazoló, üres „identifikáció” zsákutcájáról téve tanúságot. Mű és magánember szétválaszthatatlansága éppúgy megmutatkozott itt (mutatis mutandis a negatív változatban az a titkos követelmény, hogy aki költő, nem lehet illyenista vagy olyanista), mint az, hogy az öngyilkosság: hősiesség „minden nagy költő esetében”, illetve az, hogy József Attila tettét eleve bűntudatkeltésnek szánta volna az utókor számára. Holott a költő utolsó művészi szavai éppen az önmagától eltekintést mondják valójában – „már végképp másoknak remél”. Ha vannak és tényleg vannak – akár műben, akár életben – különleges szenvedéstől, adottságoktól meggyötört emberek, akiknek meg kell halniuk, mert a lét számukra elviselhetetlen, akkor ebben megrendítő világosság nyílik fel ugyan, de követésre felszólító üzenet aligha. József Attila nem mondja: kövessetek, nálam az igazság. Ezt mi szoktuk mondogatni, itt, e mai kocsmában. Ő éppen azt *nem* gondolta, hogy nincs a teremtésben vesztes, csak ő. A költő és társai tisztánlátása, fantasztikus önismereete és világértése – meglehet a betegség energiáival feltöltődve, de – végül mégiscsak munka, a munka szenvedélye és a túllendülés követelése volt – távolabb önmagától, önmagunktól. *Eszmélet*.

Ne ismerjük fel hát *vélt* archetípusainkban, mint amilyen József Attila is, saját „egyetemes” sértődéseink és eszmélet-lenségünk, gyűlöletbe fordult rettegéseink és vad vádaskodásaink előképét, mert hozzájuk leszünk – egyre távolodóban, süllyedőben – hűtlenek és igaztalanok, miközben önmagunk egyre eszméletlenebbül hazudunk.

Balassa Péter

(Az írás megjelent a szerző Szabadban című kötetében 1993-ban a Liget Műhely Alapítvány kiadásában.)

Petri György Születésnap előtt

Én voní- és tanítanék
szökőnapom ha volna még
szöknék is én szökdecselnék
bozótban tűzszemű sakál
kuporog retteg és kakál
harminchat évem oda már
gyül éveimnek soka már
nagy baj nem érhet sem nagy kár
sötétebb folyam sodra vár
kanyargó szürke folyosók
leolvasók, oltogatók
leolvasgatnak – oltogatnak
eltévednek és békén hagynak.

„Fogadj fiadnak, Istenem”

Szívszorítóan bizarr kérés ez – „Horger Antal úr” lehetséges olvasatát is figyelembe véve – egy hírhedt „istentagadótól”, aki húszéves korában úgy kiáltotta világgá nincstelenségét, árvaságát, egzisztenciális kiszolgáltatottságát, hogy apja, anyja, hazája mellett a lelkek nyugalmaért felelős égi gondviselő nevét is személyes hiánylistája fő tételei között emlegette, még hozzá „tisztá szívvel”, hetyke öntudattal.

József Attila élete utolsó évében írt, *Nem emel föl* című versének apakereső istenfohásza még megindítóbb, ha azt is emlékezetünkbe idézzük, hogy a kamasz poéta – ha úgy tetszik – ateistaként alapozta meg mindennél jobban áhított költői hírnevét. Amikor *Lázadó Krisztus* című verséért 1924 januárjában az ügyészség istenkáromlási pert indított ellene, a tizennyolc éves költő azzal védekezett a tárgyaláson, hogy a verscím jelzős összetételét „a mindig előretörő ember metaforájaként” alkalmazta – ennek ellenére a királyi törvényszék elítélte, az ország közvéleménye pedig a perről szóló sajtóbeszámolókból értesült József Attila létezéséről.

Pedig az elhíresült „istentkáromló” már tizenhét éves kora óta egyoldalú beszélő viszonyt tartott fenn költőként a mennyek jelképes urával, hol *Fohász-kodó éneket* és *Csendes estéli zsoltárt*, hol *Keserű nekifohász-kodást* címezve a mindenhatónak. Ám – a bírósági védőbeszéd logikájából kiindulva – Istent ugyanolyan, sürített jelentésű metaforaként kell értelmeznünk verseiben, mint az Úr lázadó „fiának”, Krisztusnak az alakját. S noha meglepően emlékeztetnek egymásra a pályakezdő és a halálra készülő költő Istent szóló monológjainak motívumai, a metafora jellege alaposan megváltozott a költői

életmű létrejöttének tizenöt esztendeje alatt. Pontosabban: az eszmélkedő József Attila személyes viszonya módosult az idők során a világ teremtőjének antropomorfizált szimbólumához.

Isten létét – és imádásának napi kötelességét – a családi gondviselő, József Áron tudatosította gyermekeiben. A majdani költőt a görögkeleti templomban keresztelték meg, apja vallása alapján, míg nővérei – anyjuk után – reformátusok lettek. József Jolán könyvéből (*József Attila élete*, 1940) tudjuk, hogy a hirtelen haragú, lobbanékony családfő gyakran járt templomba, és istenfélőnek nevelte a három testvért. „Ha úrvacsorát vett magához, nekünk is hozott egy-egy kockát a szentelt kenyérből. [...] Ha a papa is jókedvű volt, sokáig hancúroztunk az ágyban, míg ránk nem szólt. Akkor egyszeribe elcsendesedtünk, s egymás mellett felülve az ágyban, imádkoztunk. A papa – aki elhagyott bennünket – nem tűrte, hogy imádkozás nélkül aludjunk el.”

Hároméves volt az apja szeme fényeként dédelgetett kisfiú, amikor Isten „földi helytartója” – a gyerek képzeletében az Úr szimbolikus megtestesítője – örökre eltűnt az életükből. Hová lett? Miért hagyta sorsára a családját? Mit követtek el, hogy így bünteti őket? Isten – akinek a létezésében még minden bizonnal hitt a vallásos szellemben nevelt kis Attila – nem válaszolt az esti imák során elsuttogott kérdésekre. A szorongató titokra nem derülhetett fény, mert a Mamát is megközelíthetlenné, depresszióssá, kommunikáció-képtelenné tette a családi trauma.

Az óvodáskorú Attila, aki egyik pillanatról a másikra elvesztette apja és anyja biztonságos szeretetét, zűrzavaros érzelmekkel élhette meg az új helyzetet. Ekkor verhetett benne gyökeret a tárgyaltan

bűntudat, mely élete végén, a pszichoanalitikus terápia aktivizáló hatására ismét fölerősödött, és válszokat követelt. Ám a felnőtt költő éppúgy nem kapott feleletet kérdéseire, mint az egykori, félig elárvult kisfiú, aki hiába hívogatta eltűnt apját, majd öcsödi számkivetettségében az anyját, aki idegenek gondjaira bízta két kisgyermekét.

Passzív foháskodás helyett a szómágiával is megpróbálkozhatott. Az előírt imák helyett – mint minden, csodaváró gyerek – egyéni szövegezésű kérésekkel ostromolta az eget mindenhatónak hitt urát, a szavakkal való szuggerálás „módszerét” alkalmazva. A varázslás műhelytitkait egy vajákos asszonytól leste el, aki hűtlen szeretők visszabájlásával foglalkozott titkos szertartásain. Nem sokkal az apa eltűnése után nála laktak, és meglesték a szeánszokat. De hiába ismételték buzgón – a rituálé előírásait követve – József Áron nevét, a varázsigék hatástalannak bizonyultak: a családfő nem tért vissza. Mégis az ő hiánya, testetlen létezése tette konkrétan elképzelhetővé az imák címzettjének létformáját. A megközelíthetetlen, rejtőzködő Isten így vált virtuális kommunikációs partnerré a majdani költő számára.

Ahogy a betűvetést elsajátította, új korszak kezdődött a gyermek József Attila életében. Rájött: amint leírja Isten mindaddig hiába szájára vett nevét, abban a pillanatban testet ölt. Az öt betűvel láthatóvá tett, azonosítható szótestbe költözött szellemi szubsztanciát közvetlenül szemlélhette, papíron bármikor megidézhetette, és – ha egyoldalúan is – beszélő viszonyt kezdeményezhetett vele. Ő lett a mindenkor megszólítható „másik”, a vágyott és megtagadható „tekintélyszemélyiség”, a filozófiai fogalomként hangoztatott „világhiány” megtestesítője. Anyag és szellem így vált eggyé az írás folyamatában.

Mivel a gyermeki logika saját érzéki tapasztalatai alapján választ fogalmi modelleket, föltételezhető, hogy József Attila istenfogalmának materiális ősmintája a kiismerhetetlenül sokarcú, kifürkészhetetlen akarató, láthatatlanná vált igazi apa lehetett. Az emberiség teremtményének alakja – akit az imákban is „Pater Noster”, „Mi Atyánk” néven szólongatnak hívei – így mosódhatott össze tudattalanul a költő személyes apaképével. Ettől lett olyan ambivalens és változó a költő Istenhez való viszonya, hiszen jellegzetes szülő-gyermek aspektusból fogalmazta meg az Úrnak címzett üzeneteit. A családi kötelessége elől megfutamodott, erkölcsileg elítélendő József Áron iránt táplált szélsőséges érzéseit rávetítette az apját helyettesítő, személyessé tett Isten-fogalomra.

Szemleli kapaszkodót és elrugaszkodási pontot jelentett számára a mindenütt láthatatlanul jelenlévő morális törvényalkotó képze. 1922–23 tájt írt verseiben a kétarcúnak vélt – kegyetlen és jóságos, félelmetes és szeretni való –, képzelt „apaimágót” hol lázadózva, hol alázatos-vallomások hangon szó-

longatta. *Keserű nekifoháskodását* például az Isten létének bizonyosságára hiába váró, a vágyakozásba belefáradt düh fűtötte: „Gyere Uristen, nézd meg, itt vagyok, / Tudom előtted el nem sáppadok. // Azt, amit adtál – megvan épen – vedd el / Sz csak hitegettem magam a Neveddel. // Te oly erős vagy, gondolsz egyet s van, / De nékem kínos a bizonytalan. // Vagy nemis adtál én véltem bolondul, / Hogy számon élet-szöllő mustja csordul. // Ne haragudj hát, Isten, nem hiszek, / De nyakamban száz kétséget viszek. // Szeress nagyon, hogyan, tudod Te jól azt, / Mint Nap havat, amit magába olvaszt. // Vagy üss agyon hát, csak törődj velem / S én nem kértem, hogy nincs-e kegyelem. // Odaadom a vérem is, ha kéred. – Mily furcsa az, hogy Néked nincs is véred. // Te jól tudsz engem, sorsom is tudod, / De vedd el tőlem a talentumod. // Ó szörnyű Isten, látogass meg engem! / Jóságod ugyis mindhiába lestem. // Tudom, előtted el nem sáppadok, / Gyere Uristen, nézz meg, itt vagyok.”

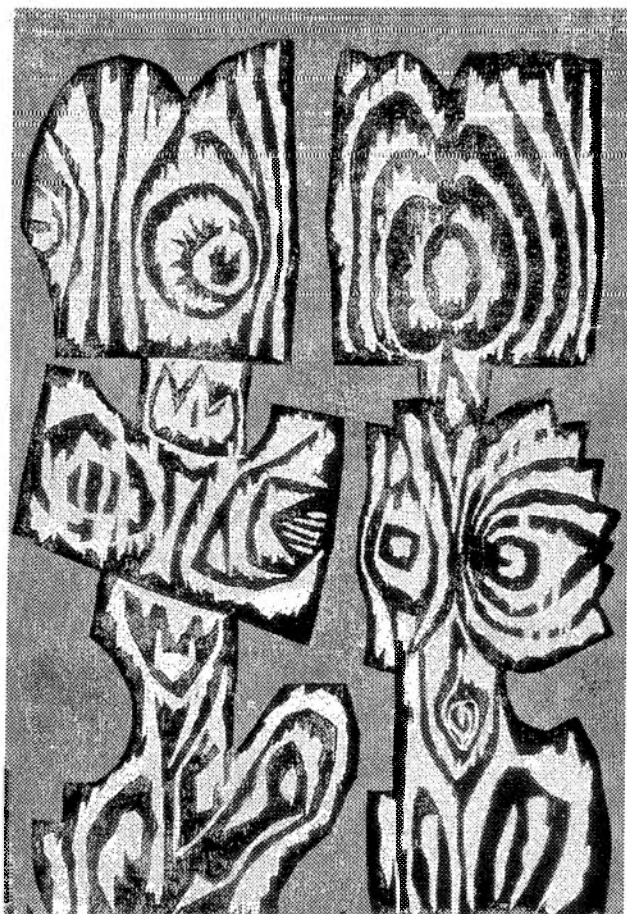
Az Istentől kapott költői talentumára büszke kamasz ezt a kétségbeesett fohászát 1922 júliusában – tizenhét éves korában –, első öngyilkossági kísérlete után írta. Valójában „apát hívott elesetten”, mert szerelmi bánat búsította, s felnőtt életére készülődve követhető vagy megtagadható magatartásmintára, határozott identitás- és jövőképre volt sürgető szüksége. A nők között nevelkedett fiú közelében nem volt olyan férfi, akihez szívesen hasonlított volna, ezért fordult, a keserű kifakadást követően, naiv-együgyű fohással a *Csendes estéli zsoltár* hangján Istenhez: „Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke magammal engem.”

Az önmegvalósítási vágyához mintát, irányt és harci terepet kereső fiatalember ekkor már azzal is tisztában lehetett, hogy – a vér szerinti apa által ráhagyományozott örökség híján – saját magának kell felépítenie-megformálnia egyéniségét. Az emberiség közös, jelképes teremtménye, Istenre kívánt tehát hasonlítani, abban reménykedve, hogy a morálisan vállalható „apamodell” a fiút is makulátlanul tisztává, ideális minta-személyiséggé teheti. Fölfedezve magában és a világ legapróbb jelenségeiben is az isteni alkotórészt, ha nem is egyenrangú, de egyívású félként szólongatta Istent: „– Ó Uramisten, ne légy Te a Jóság! / Ne légy más, mint az Igazságos Úr. / Több kalászt adj, de azért el ne vedd a / Rózsát” – szólította meg a *Lázadó Krisztus* eretnek hangján égi „felettesét”, s pogány öntudattal ki is oktatta az igazságról: „Tanulhatnál még tőlem is, Uram” – sőt kettejük összehasonlítástól sem riadt vissza: „munkámban, Uram, érek annyit, mint Te / Nagy passziódban”. Az istenkáromlási per vádlottja láthatóan önmagáról mintázta „a mindig előretörő ember metaforáját”.

Verseiben mind gyakrabban szólította meg az Úr helyett – önmagát. „József Attila, hidd el, hogy

nagyon szeretlek, ezt még anyámtól / örököltem, áldott jó asszony volt, látod, a világra hozott” – hódolt saját magának, mintegy Isten érdemes „örökösének” József Attila című költeményében (1924). Négy évvel későbbi, azonos című „sírversében” már úgy jellemezte magát, mint aki „egyben másban / istenhez is hasonlított”, s aki a „görög-keleti vallásban / nyugalmat nem lelt, csak papot”.

Mindkét esetben úgy tűnik, mintha a személyiségét „megkonstruáló” költő önmagához szóló „imáját” olvasnánk. Istentől ugyanis a teremtés (és az önteremtés) titkait igyekezett ellesni: gondolt egyet, leírta, s ettől az ige „testté vált”, a képzet vizuálisan szemlélhető gondolat formájában megvalósult. József Attila élete végéig szómágusként utánozta, majd helyettesítette Istent: a „szép szó”, a „testet öltött érv” fegyverével próbálta jobbra tenni az embereket. Szébb, élhetőbb világra vágyott, mint amilyen körülvette, ezért „bíráta” is az Alkotót. „Nagyon utálkozhatott az Isten, / Hogy ilyen csúnya planétát köpött” – fakadt ki a tizennyolc éves költő a *Világ megokolt utálata* című versében. Szerinte „Nincs itt semmi szép, mert nincs igazság”. „Alkotni vagyunk, nem dicsérni” – szolt az *Imádság megfáradtának*. S miközben az értelmes célhoz szükséges erőért fohászzkodott az Atyához, azt is megvallotta neki: „a te gyerekeid vagyunk”. Mégis, a benne élő, célratörő szómágus Ámen helyett így zárta könyörgését: „Szabadíts meg a gonosztól. // Akarom”.

Amint jellegzetes „ima-átirataiból” látható: profán szakralitás jellemezte a pályakezdő költő Istenhez való viszonyát. Az úrvacsora – az Isten testén való osztozás – gyerekkori élményét mélyen átélve, az 1923 karácsonyára megjelent *Megfáradt ember* zárósoraiban már a világgal testileg-lelkileg azonosuló, a kozmikus szférákban is otthonos, eleven istenként érzékelt és láttatta önmagát: „A békességet szétosztja az este, / meleg kenyérből egy karaj vagyok, / pihen most az ég is, a nyugodt Marosra / s homlokomra kiülnek a csillagok”.

Kiválasztottsága tudatában saját költői világának határait is mind távolabbra helyezte az univerzumban. „Ülünk, ülünk a mindenség szélén, / Tán arra várunk, hogy fölfaljon a bánat?” (*Magyarok*). Az Úr szemével körbetekintő ifjú költő már nem imádkozott, hanem tanított és prédikált, mint a mennyei Atya fölként papja: „Ti jók vagytok mindannyian, / Miért csinálnátok hát rosszat?” – „Isten országát hirdetem néktek / Aki eljön hozzánk: a földre” (*Tanítások*). „Ó jaj, mi igazán tiszták vagyunk, / Nyisson ajtót nekünk a reménység!” (*Magyarok*). A teremtés kezdetén a „többsejtű ember” eljövételét jövendölte, „Aki belőlünk vetül majd elő, / Aki mi leszünk, A nagy Továbbcsináló, / Akiért most beteg a világ”, s akit úgy képzelt el, hogy „Alakja Istenhez hasonlóbb legyen” (*Most a teremtés kezdetén vagyunk*).

József Attila megszólított istene sokáig arctalan volt. A személytelen szimbólumot emberi vonásokkal kellett hát felruházni. Gyerekes bájjal antropomorfizált Isten-figurája nem távoli-félelmetes szellemlény, hanem testközelen bármikor felbukkanható, jóságos gondviselő, aki álruhában kószál az emberek között: „Hogyha golyóznak a gyerekek, / az isteni köztük ott térsereg. / S ha egy a szemét nagyra nyitja, / golyóját ő a lyukba gurítja. [...] Most már tudom őt mindenképpen, / minden dolgában tetten értem. / S tudom is, miért szeret engem – / tetten értem az én szívemben” (*Isten*).

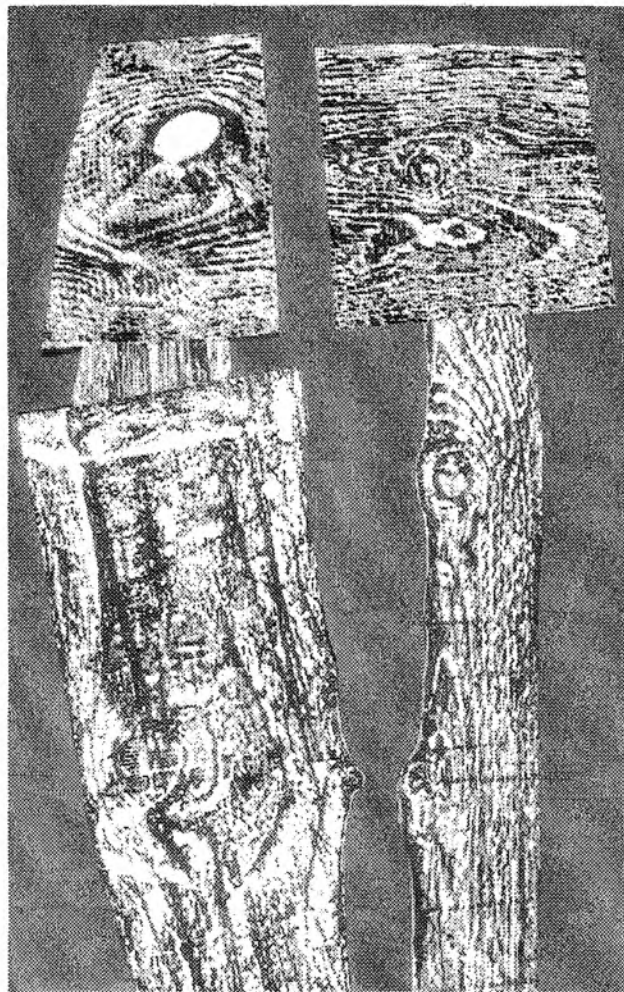
Oldás és kötés változataiként szemlélhetjük az Úrhoz – mint szimbolikus apához – mind öntudatosabb gyermekként viszonyuló költő verseit. Forró fiúi vallomást és már-már cinikusan elutasító kinyilatkoztatást vegyesen találunk 1924–25 körül írt istenes költeményeiben. „Nekem mindegy: van isten, vagy nincsen / S bizonyísten hinnék benne, / De még annyi szabadidőm sincsen” – írta polgárpukkasztó nyegleséggel a *Népszava* 1924. karácsonyi számában megjelent versében (*Nekem mindegy...*). Fél évvel később keletkezett *Isten* című vallomását mintha nem ugyanaz a fiatalember írta volna: „Istennem, én nagyon szeretlek, / Én szíve lennék a szivednek. / Ha rikkancs volna mesterséged, / Segítenék kiabálni néked. // Hogyha meg szántóvető lennél, / Segítenék akkor is mindennél. / A lovaidat

is szeretném, / Szépen, okosan vezetném. // [...] Ha nevetnél, én is örülnék, / Vacsora után melléd ülnék. / Te az én szívemet elkérnéd / S én hosszan, sok szépet mesélnék.”

A nyomasztó szellemi fölényt nehezen viselő költőnek a tekintélyszemélyiségek iránti ambivalenciája előlegeződött meg e versekben. A földi „istenekkel”, mindenekelőtt a *Nyugatot* szerkesztő Babits Mihállyal szemben ugyanazt a harcmódot követte költői elismertetéséért folytatott küzdelme során, mint az eszmélkedését serkentő, elképzelt, majd gondolatban megalkotott, megszemélyesített apa-fogalommal. Ezért oly szembezőkő a megbántott Babits kiengesztelésére írt *Magad emésztő...* című versnek az imént idézett *Istenre rímelő*, ideális apa-fiú kapcsolatot megidéző befejezése: „hiszen lehetnénk / jóbarátok, együtt mehetnénk / a kávéházba s teát kavarva, / szépet, jót, igazat akarva / beszélgethetnénk irodalomról, / vagy más ily fontos emberi lomról / és telt szavadra, / mit óvatosan vetnél a latra, / utalván a tapasztalatra, / indulatom messze ragadna, / te - hozzátéve: - „Szívredre ne vedd” - / leintené, mint az öregebb, / mint az apám / s én bosszankodnék, de nem mondanám.”

Ahogy a költő cseperedett, pszichológiai értelemben mindinkább „levált” a metaforikus apáról. 1928 utáni, radikalizálódó korszakában - testetlen, elképzelt ideál helyett - valódi költőforradalmároktól, mindenekelőtt Petőfi Sándortól és Ady Endrétől kölcsönzött testére szabható társadalmi szerepmintát. 1929-30 körül már a világ újjáteremtésének gyakorlatba ültethető eszménye lebegett a szeme előtt: a társadalom valódi átalakításának konkrét feladata izgatta. Istentől kapott teremtőerejét - költői tehetségét - az osztályharc szolgálatába állítva, mint „a való világ varázsainak mérnöke”, maga állt a „sorsukat fölcserélni” vágyó elnyomottak élére. A proletariátus világforradalmának győzelmét és az egyenlőségen alapuló szocialista társadalmi rendet kívánta elősegíteni a célokat szabatosan megfogalmazó, mozgósító erejű, evilági cselekvésre - valódi teremtésre - buzdító, forradalmi verseivel.

Mozgalmi csalódásai idején sem az illúziók világát jelképező égben kereste az igazságot - vagy ha úgy tetszik: Istent -, hanem önmagában. Új nézőpontot jelentett számára a rejtett összefüggések tudománya, a pszichoanalízis, melyet nemcsak az egyén, hanem az emberek által alakított történelem és a társadalom tanulmányozására is alkalmas strukturális mintának tekintett. A „jövő mérnöke” a harmincas évek elejétől már a múlt tanulságai alapján próbálta kiismerni a jelent, feltárni az ösztönök titkos birodalmát, megfogalmazni a „vas világ” működési törvényeit, és valószínűsíteni a jövőt. Kételyeit, gyötrő kérdéseit - amelyeket korábbi verseiben

a kompetensnek tételezett Istennel osztott meg - most önmegszólító versek formájában, saját magának címezte (*Mondd, mit érlel..., Invokáció, Haszon, Vigasz*). Ekkortájt írt költeményei többségében azonban maga próbálta föltérképezni „birtokát”: a sivár, hideg, reménytelen, Isten nélküli világot (*Külvárosi éj, Téli éjszaka, Reménytelenül, A város peremén, Elégia, Számvetés*).

Vallásos utalást legfeljebb kritikai éllel tett ekkori verseiben. „Ezeken nem segít ima / Gondolkodva ülnek im a / sötétben” - jellemezte például a helyzetükkel elégedetlen parasztokat 1932-ben, a *Holt vidék* című versében, frappáns módon kiemelve az „ima - im a” tiszta rímpárját - a későbbi „taní- / tani” formulára emlékeztető módon -, saját személyére vonatkozó jelentést bontva ki a játékosan kétváltasztott, s ezáltal megduplázott szóból.

A gondolkodást, mint a világteremtő szellem megnyilvánulási formáját, az önmegváltás eszközének tekintette. 1934 tavaszán az *Eszmélet* költője már a lelki függő viszonyaitól megszabadulni igyekvő, önmagára utalt „meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja” és „ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek”. Első pillantásra ezek ugyanazok a tagadó állítások, amelyekkel a *Tiszta szívvel* húszéves költője még szinte dicsekedett. Ha azonban szemügyre vesszük az istenre vonatkozó sorokat, megdöbbenően új elemet fedezhetünk föl:

a felnőtt, szuverén férfi immár nemcsak érzelmi függéseit, hanem önnön „istenségét” és világteremtő ambícióit is fölszámolta.

Mindinkább elhatalmasodott benne a tehetetlenség bénító érzése, pedig nem is olyan régen, a mozgósítható, harcra küldhető szavak uraként, még mindenhatónak érezte magát. „Hol csúszott hiba a számításba?” – ezt kutatta Hitler (a jelképes Antikrisztus) hatalomra jutása óta, mióta a jövő tervrajza pontatlannak, tévesnek bizonyult. Új törvényszerűségek után kutatott, hogy megismerje a világalakító embert mozgató ösztönöket is „odabenn”, amelyek ismeretében egyszer majd, a távoli jövőben, emberarcot ölthet az univerzum. S bár tagadta Isten létét, önmaga tanulmányozásával mégiscsak a benne rejlő isteni természet titkait próbálta megfejteni, felszínre hozni, megfogalmazni. A létrehozandó, „egészséges” világot a teljességre törekvő ember képére kívánta formálni: „...muszáj egy bizonyos külvilághoz ragaszkodni? Mért én idomuljak a külvilághoz, idomuljon hozzám a külvilág! Az ember, amikor cselekszik, ebben az irányban dolgozik, így szelídíti meg az állatokat és szántja föl a földet” – írta 1934 tavaszán orvosának, dr. Rapaport Samunak Hódmezővásárhelyről, az *Eszmélet* végső változatának megfogalmazása idején.

A rejtett összefüggéseket feltáró pszichoanalízis segítségével próbálta kilesni a titkos, lényegi tudást, melynek alapján Isten az embert megteremtette. József Attila ezért szállt alá szenvedélyes kíváncsisággal önnön pokla bugyraiba, drámai módon szembeállítva élettörténetével, gyermeki hányattatásaival, szenvedéseivel. Az önmegismérés kataritikus élményei örvényként ragadták magukkal. De a költő nem pusztán önmagára, egyedi személyiségfejlődésére kíváncsi, hanem ontológiai érvényű törvények után kutatott, miközben újraélte gyermekkorát, és saját sorsát tanulmányozta. A mélylélektan rabja megkísérelte összeházasítani az új felismerésekkel kecsegtető freudizmust a hatástalannak bizonyult „varázstudománnyal”, a marxizmussal. De a lélek mélységeinek örvényei elragadták: eltévedt önmagában, rögeszmék kínozták. „Zord bűnösnek” érezte magát, amolyan karkai per fővádlottjának, aki nem is sejti, mi a bűne. „Világot hamvasztottam el szivemben / és nincs jó szó, mely megrikasson engem, / kuporogva csak várom a csodát, // hogy jöjjön el már az, ki megbocsát / és meg is mondja szépen, micsodát / bocsát meg nekem e farkasveremben.” (*Mint gyermek...*)

Ugyanaz a tárgyaltalan lelkifurdalás kínozza a felnőtt költőt, mint apró gyermekkorában, amikor sorsára hagyták a szülei. Élete utolsó éveiben írt, filozofikus érvényű léthelyzet-jelentéseiben ezért jelent meg ismét a világhiány örökös jelképe. Újrateremtette magában a saját lényétől függetlenített Istent, de most már nem hozzá, hanem róla, pontosabban

nemléte bizonyosságáról beszélt. „Boldog hazug, kinek van istene, / ki rettenetes, de maga a jóság; kinek sebet kap reszkető keze, / ha leszakítja a tilalmas rózsát. [...] Én nem leltem szivemben, sem az égben / s e halott fényü istentelenségben / szivdobogással ringatom magam, // kit más gyötörte anyám, azért vert meg, / mert sápadt kézzel loptam én, a gyermek, / jól tudva már, hogy minden odavan.” (*Boldog hazug...*)

A pokoljáró az önkínzó emlékezés révén az ártatlanság bűnében talált rá meggyónható vétkére: „Én istent nem hiszek s ha van, / ne fáradjon velem. / Majd én föloldozom magam. / A bűn kétségtelen” (*A bűn [I.]*) Vétkesek közt a bűntelen a bűnös, aki kilóg a sorból, s aki nem remélhet másoktól bocsánatot – így működött József Attila paradox logikája.

Utolsó imáiban már krisztusi áldozatra készülő szenvedőként szólongatta újra meg újra, az üres papírra nevének leírásával megidézett transzcendens lényt: „Nem emel föl már senki sem, / belenehezültem a sárba, / Fogadj fiadnak, Istenem, / hogy ne legyek kegyetlen árva. // Fogj össze, formáló alak, / s amire kényszerítnek engem, / hogy valljalak, tagadjalak, / segíts meg mindkét szükségemben. // Tudod, szivem mily kisgyerek – / ne viszonzd a tagadásom; / ne vakítsd meg a lelkemet, / néha engedd, hogy mennybe lásson. [...] Intsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám. / Vizsgálj meg az én ügyemet, / mielőtt magam föláldoznám.” (*Nem emel föl*)

Büntetésért könyörgő gyerekként követelte a bizonyosságát annak, amit értelmével tagadott: „Ijessz meg engem, Istenem, / szükségem van a haragodra. / Bukj föl az árból hirtelen, / ne rántson el a semmi sodra. [...] Gyulékony vagyok, s mint a nap, / oly lángot lobbantottam – vedd el! / Ordíts reám, hogy nem szabad! / Csapj a kezemre menyköveddel. // És verje bosszúd vagy kegyed / belém: a bűntelenség vétek! / Hisz hogy ily ártatlan legyek, / az a pokolnál jobban éget. [...] Meghalni lélekzetemet fojtom vissza, ha nem versz bottal / és úgy nézek farkaszemet / emberarcú, a hiányoddal!” (*Bukj föl az árból*)

Az emberarcú isten ősmolessé a költő élete végén, a szenvedésektől megváltó szerelem reményében váratlan jelenésként bukkant föl az emlékek árjából: „Csak most értem meg az apámat, / aki a zengő tengeren / nekivágott Amerikának. [...] Elhagyta bölcsen a családját – / azért, mert keményen keres, / a csemetéit őt ne áldják, // mert megátkozzák, ha felnőnek. / Nem volt erkölcsi példatár [...] Flórám az én Amerikám. Elenyésztek a régi partok [...] ha százszor nincsen, akkor is / Istenre bízom a világot.” (*Csak most...*)

Új, egyénre szabott, otthon léptékű univerzumát a földi szerelem reményében igyekezett kiépíteni,

de a hitét aláásó bizalmatlanság felőrölte lelkierét. Istenről, a megváltás lehetetlenségéről a szárszói tragédia előtti hónapokban már csak múlt időben tudott beszélni: „Az isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot”. (A lélekbe látó felettes ént megtestesítő szellemlény az analitikus szituációban a paciense háta mögött ülő, róla mindent tudó s őt folyamatos gyónásra készítő terapeuta képét is megidézte.) A vers folytatása is a passzív hallgatásával aktivizáló tekintély-személyiség és az önmagába kapaszkodó, magányos ember közti kapcsolat lehetetlenségét érzékelteti: „Négykézláb másztam. Álló Istenem / lenézett rám és nem emelt föl engem. / Ez a szabadság adta értenem, / hogy lesz még erő, lábraállni, bennem. // Ugy segített, hogy nem segíthetett. [...] Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra. // Gyöngye a testem: óvja félelem! / De én a párom mosolyogva várom, / mert énvelem a hűség van jelen / az üres űrben tántorgó világon” (*Az isten itt állt a hátam mögött...*)

Végző helyzetértékelésében mégis totális vereségről kellett számot adnia: „Le vagyok győzve, (győzelem ha van) / de nincs akinek megadjam magam. / Úgy leszakadtam minden más világról, / ahogyan lehull a gyümölcs az ágról.” (*Le vagyok győzve...*). „Nekem sikerült (s ez is szégyenem, / hisz nem egyéb az ember-árulásnál) / hogy csupán száraz kenyeret egyem / az isten testén való osztozásnál”. (*Egy költőre*)

Búcsúverse, melyet élete utolsó napjaiban, Balatonszárszón írt, már egyenesen úgy hat, mint egy bukott isten rezignált kinyilatkoztatása: „Egyedül voltam én sokáig. / Majd eljöttek hozzám sokan. / Magad vagy, mondták; bár velük / voltam volna én boldogan. // Így éltem s voltam én hiába, / megállapíthatom magam. / Bolondot játszottak velem / s már halálom is hasztalan.” (*Ime, hát meglettem hazámat...*)

Az ártatlanság bűnéért önmagát elítélő és a halálos ítéletet végre is hajtó költő utolsó prófécijában azonban tévedett. Amint „eltűnt hirtelen” a földi világból, akkor vált igazán hasonlatossá „egybenmásban” az örökkévalóság dimenziójában otthonos istenhez. Láthatatlanul is jelenvaló maradt köztünk, mi több, testi halálát követően vált földi halhatatlanná.

A tűzhelyet, családot remélő költő a másvilágon találta meg igazi otthonát – a „mindenséget a semmiségben” –, miután hazatért tékozló apjához és „az anyához, a nagy Úrhöz” is, helyreállítva az imáiban oly hiába áhított, eredeti családi harmóniát.

Valachi Anna

(*A József Attila-verseket Valachi Anna a kritikai kiadásból idézi: József Attila összes versei 1-2. Kritikai kiadás. Közzéteszi: Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1984.*)

Kovács András Ferenc Bírálóimhoz. Születésnapomra. Plágium!

Harmincnégy éves lettem én:
nem bódít versen vett remény,
se bű,
se báj.

A mennybolt menten rámborul:
nem éltem jól, sem jámborul,
csupán
bután.

Mint kínon égő ékezet,
lobog világom: létezek!
Enyém
e fény!

Hallom: vagyok, mert nem vagyok,
hisz bennem nem rág, nem ragyog
serény
erény...

Azt mondják, arcom régi maszk:
miért is vágok én grimaszt,
ha kell,
ha nem?

Divatbölcse egy sem érti tán:
helyettök lettem én vidám
iszony.
Bizony.

Magamnak túl nehéz terű
vagyok – nem vált meg vers, se bű,
se báj.
Sebaj.

Tóth Krisztina

Porhó

Harminckettő hogy telhetett?
Hogy múltak el napok, hetek?
Letelt,
s hitelt

nemigen ad már a jelen.
Nem voltam benne még jelen,
úgy múlt
a múlt,

annyi idő, hogy szinte sok.
De ért már más is, mint e sokk:
hold is,
nap is

pólyálta hűlő életem,
s amit nem tettem, tervezem
e lét
felét

leélve: őrzöm arcomat,
s eleddig nem zuhant sokat
csecsem
becse,

sőt, egy bocsom is van (de szép!),
beszélni is kezd majd ez év
telén
talán,

de hogy mi történt, mire volt jó
harminckét éven át e porhó,
havam,
hevem

hová gomolygott nyomtalan,
és ugyan hol, ha nyoma van,
szívek,
szavak

mélyén mi ülepszik, mi lesz,
így fog eltelni, élni ez?
Vagy túl
a túl

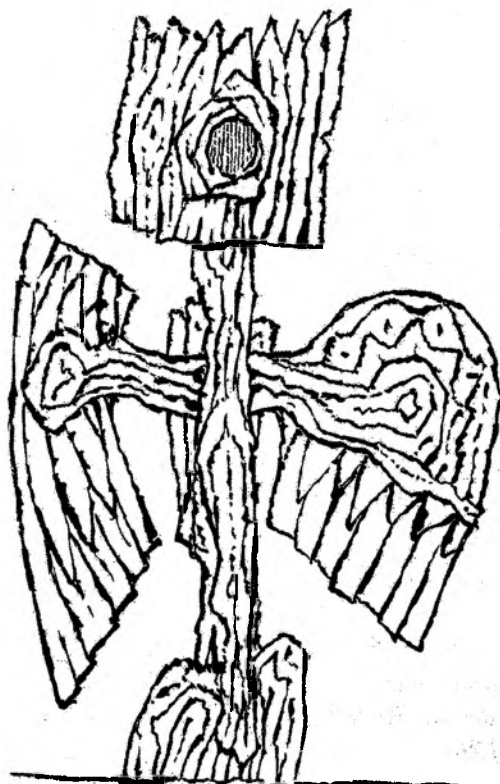
bonyolult léten, túl ezen
egyszer csak majd megérkezem
s ittlétemet
átlátom ott?!

A 46. zsoltár diadalútjához

A z „Erős vár” több mint 200 magyar fordítása közül kettőt láthat itt az olvasó. Mindkettő 1934-ben keletkezett az evangélikus egyház fordítási pályázatára, melynek kiírásából idézem a következőket:

„A Magyarországi ág. hitv. evang. egyetemes egyház pályázatot hirdet Luther Ein feste Burg ist unser Gott kezdetű diadalénekének, a reformáció himnusának költői értékű s egyszersmind a zenei követelményeket kielégítő, énekelhető fordítására. Az egyetemes egyház nem akarja meddő kísérletekkel szaporítani a fordításoknak eddig is nagy számát, hanem olyan műfordítást kíván, mely hű tükre legyen a reformátor lelkének, éreztesse a XVI. század vallási válságából diadalmasan kiemelkedő hit erejét és oly magyar nyelven szólaljon meg, mintha Luthernek e műve valamely magyar lélek költői alkotásvágányából született volna. Megkívánja a fordítástól a hitvallásszerűség tömörségét és méltóságát. A fordításnak a kiegyenlített dallamhoz kell alkalmazkodnia, mivel az egyetemes egyház közhasználatra ezt a dallamot fogadta el.”

A szóban forgó két pályaművet a bírálók gyakorlatilag kritikára sem méltatták, holott a követelményeknek, ki-ki láthatja itt, megfelelnek. Egyedül az énekelhetőség kívánalma ellen vétének azzal, hogy egyenként 2-2 áthajlás (enjambement) fordul elő bennük, azaz a dallamsorok megtörik a gondolati ívet.

Martin Luther

Ein feste burg

Ein feste burg ist unser Gott,
Ein gute wehr und waffen.
Er hilfft unns frey aus aller not,
die uns ytzt hat betroffen.
Der alt böse feind,
mit ernst ers ytzt meint,
gros macht und viel list
sein grausam rüstung ist;
auf erd ist nicht seins gleichen.

Mit unser macht ist nichts gethan,
wir sind gar bald verloren.
Er streit fur uns der rechte man,
den Gott hat selbs erkoren.
Fragstu wer der ist?
Er heist Jhesu Christ,
der Herr Zebaoth,
Und ist kein ander Gott;
das felt mus er behalten.

Und wenn die welt vol Teuffel wehr
unnd wolt uns gar vorschlingen,
So fürchten wir uns nicht zu sehr.
Es sol uns doch gelingen.
Der Fürst dieser welt,
wie saur er sich stellt,
thut er unns doch nicht,
das macht: er ist gericht.
Ein wörtlín kan yhn fellen.

Das wort sie sollen lassen stahn
unnd kein danck dazu haben.
Er ist bey unns wol auff dem plan
mit seinem geist und gaben.
Nemen sie den leib,
gut, ehre, kindt unnd weib,
las faren dahin;
sie habens kein gewin;
das reich mus uns doch bleiben.

Erős vár a mi Istenünk

Erős vár a mi Istenünk,
Kemény vasunk és vértünk.
Inségben együtt van velünk,
Megvált és harcol értünk.
Kél az ősi roszsz,
Bajvető gonosz,
Csel vad fegyvere,
Erőszak ővele,
A földön ő az első.

Önnön erőnk csak délibáb
És bizony esnénk esten.
De harcba küldte Egy Fiát
Értünk maga az Isten.
Kérded-é, ki az?
Jézus, az igaz.
Sok had, Egy a fő,
Nincs Isten más csak Ő,
Krisztus a Győzedelmes.

S ha földön ördög nyüzsgene
És elnyelni akarna,
Meg nem riadnánk – ellene
Győz hitünk diadalma.
A világi úr
Tombolhat vadul,
Semmit sem tehet,
Ő megítéltetett.
Megrendül egy szavunkra.

Él, áll az ige igazul,
Akárki vesse-hányja.
Táborainkra száll az Úr
Szent Lelke, adományá.
Jóhír, nő, család,
Jószág, test, világ
Veszhet, vihetik
Veszendő kincseik', –
Miénk marad az ország.

Fordította: József Attila

Erős vár

Erős vár a mi Istenünk
és oltalom és fegyver;
a bajban Ő segít nekünk,
mely ránk szakadt sereggel.
A régi Gonosz
újra ostoroz;
fegyvere merő
csalárdság s nyerserő;
a földön nincs, ki bírja.

Erőnk erőtlen ellene,
ha hadával eláraszt,
de megküzd értünk Az vele,
kit Isten maga választ.
Ha kérded: ki az?
Jézus Krisztus az,
hadak Hadnagya,
igaz Isten maga,
Ő győzni fog a harcban.

S ha ördögök rontnak nekünk,
s ha elnyelni akarnak,
mi semmitől sem rettegiünk,
tudjuk a diadalmat.
Ha földi király
ijesztve kiáll,
nevetünk dühén:
ítélet van fején:
egy ige őt cöljti.

Az Ige rontatlan megáll
a rontók közepette,
mert oldalunkon Isten áll
s szent Lelkének kegyelme.
Elveszhet a rest
vagyon, hírnév, test,
fiúnk, asszonyunk, –
diadalmaskodunk:
miénk marad az Ország.

Fordította: Szabédi László

A későbbi avatott ítések szerint az egyik fordítás harciasabb, míg a másik inkább líraibb hangvételű, de alkalmi tesztek bizonyítják, hogy a laikus versfaló azt érzi lírainak, amit a szakember harciasnak, és fordítva. Tessék csak tippelni, melyik verzió milyen, s mindjárt kiderül, hivatásos megélhetési irodalom-búvár-e vagy alanyi fogyasztó e sorok olvasója.

Ami Luther „diadalénekét”, a reformáció és evangélikus egyházunk „himnuszát” illeti, ez keletke-

zésekor még *Trostpsalm*, azaz vigasztaló zsoltár volt (1529), s dallama sem szólt annyira indulószerűen, amivé azt a későbbi kiegyenlített ritmus tette. Kibontani e lírai réteget a költeményre rakódott mozgalmi tradíció alól, még ha a fordítás nem skandalizáló is jól, bárki teszi, elismerésre méltó teljesítmény. A reformátor eredeti műve ugyanis még melankolikusabb, rezignáltabb, nem alkalmas olyan közvetlen ördögűzésre, mint Arany János *Hatvani*-jában:

„S egyszerre, mint vihar zugása,
Dördül az ének harsogása,
Merész hangon, őszinte hitben:
»Erős várunk nekünk az Isten!«

És mind magasbra szárnyal a szó,
Üvölt a discant, bűg a basso,
Mikéntha Luther lelke szólna:
»Ha e világ mind ördög volna!«

Ha egy 20. századi verselő képes visszaadni az eredeti feszes formát, költői erőt és teológiai üzenetet, szörszálhasogatás volna számon kérni rajta, hogy megtalálható-e nála Luther minden kifejezésének magyar ekvivalense. Inkább arra az ellentmondásra szeretnék rámutatni, hogy amit mi veretes nyelvnek, ódon zamatnak érzünk, az megfogalmazása idején a nyelvújítás frissességével hatott. Ez ugyanúgy áll a Vizsolyi Bibliára, mint a Luther-énekekre. A fordítónak választania kell az archaizálás (amit pl. Márton László követ az Asztali beszélgetésekben) és a több évszázados nyelvi szakadék átugrása között (az utóbbira ld. Eörsi István Shakespeare-fordítását). Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a két költeményt, régies alakok tudatos alkalmazása csak egy-egy esetben érhető tetten: az egyikben az „esnénk esten” héberes figura etymologicája, a másikban a régi magyar nyelvből adatolt „nyerserő” főnév. Minden más, ha emelkedett vagy választékos stílusú is, köznyelviként értékelhető. Újító kreativitás szükségességét viszont a bibliafordításban Seregek Uraként megjelenő „Herr Zebaoth” visszaadásához, melyet a bevett fordítás is (254-es énekünk) csak hozzávetőlegesen igyekszik körülírni („az ég és föld ura”). Ebben az esetben mindkét pályamű megoldása kissé erőltetettnek hat, bár a „hadak Hadnagya”, ha problémás is a hadnagy szó jelentésének újkori devalválódása miatt (ld. Columbo hadnagy vagyok, Los Angeles-i rendőrség), az ötletes anafora miatt figyelmet érdemel. Korábbi verziókkal egybevetve e kettő értékét viszont növeli, hogy az utolsó strófa öttagú felsorolásából nem sikkad el sem az *ehr* („jó hír”, „hírnév”; a 254-es énekből hiányzik), sem a *leib* („test”; a 254-es énekekben értelmét veszítve „életünk”).

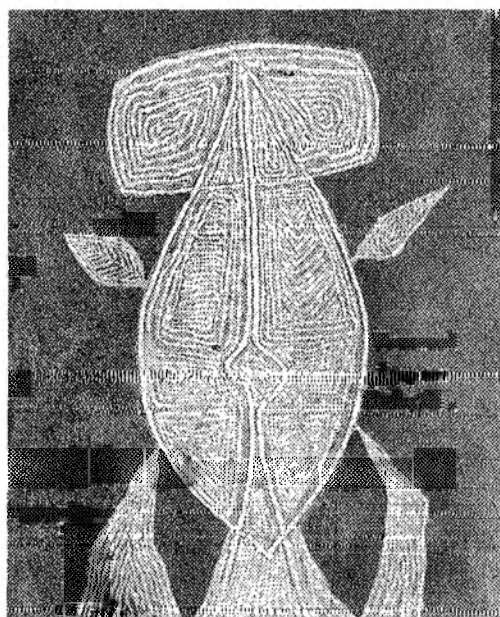
Egyértelműen a próbálkozások legértékesebb leleményei közé sorolandók az első „Önnön erőnk csak délibáb” képe, mely bőségesen kielégíti a pályázatot „valamely magyar lélek költői alkotásvágyát” érintő igényét, valamint egy-egy olyan jelzős szerkezet, melyet a pályázók érdekes módon egymással összhangban alkalmaznak, s melyek a német eredetű képeket kongeniális többletként jelentkeznek: az egyikben a „veszendő kincseik”, a másikban a „rest vagyon”. Más többletek megítélésén már lehetne vitatkozni, így a második pályamű katonai metaforáin (mint „[a baj] ránk szakadt sereggel”) ott is, ahol Luther nem él ilyennel. Elgondolkodtató

lehet egy gyors statisztika: mindkét vizsgált magyar „Erős vár” szókinccse militárisabb, mélyebben merít a kincstári zsargonból, mint az általában harciasnak tartott Luther-mű.

Csepregi Zoltán

Irodalom:

- Payr Sándor: Luther és az egyházi ének. Theologiai Szemle 1-2 (1925–1926) 900–918; 3 (1927) 24–47.
Koren Emil: József Attila és Luther Márton diadalmi himnusza. Irodalomtörténeti Közlemények 70 (1966) 656–662.
Sólyom Jenő: Szabédi László Erős vár-fordítása. Irodalomtörténeti Közlemények 76 (1972) 634–637. = In: Tanuljunk újra Luthertől. Dr. Sólyom Jenő (1904–1976) válogatott írásai. Bp. 2004. 168–173.
P. Eöry Vilma: Erős vár a mi Istenünk... Luther Ein feste Burg... című énekének történeti és stilisztikai áttekintése a magyar zoltárirodalomban. In: Fabiny Tibor (szerk.): Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Bp. 1984. 263–282.

Orbán Ottó Születésnapodra

Kilencvenéves lennél, hogyha élnél.
Harminckét év, ez most már így marad.
De ha élnél is ma, mondd, versben beszélnél?
Hullna-e elénk alvadt vérdarab?

Vagy ami kort s dühöt vörösre fest, vér?
Vonna-e eszme, vinne-e mozgalom,
Hogy földünk minden nyomorultja testvér?
Vagy fejed vernéd szét egy kőfalon?

Még jó, hogy a halál mozdíthatatlan.
Ezen nem változtathatsz még te sem,
Hiába sarjad ki a fű utánad.

Nem nőheti be nyomod, nincs bocsánat
Arra, hogy ott hevertél több darabban,
Lángeszű árva, csonkán, véresen.

TEPLOMTÁRLAT VERESS PÁL KIÁLLÍTÁSA

2004. november 29-e és 2005. márciusának vége között a Mező utcai templomba látogató modernitás és archaizmus, szakrális és profán kereszteződésében, feszültségében megteremtődő sajátos térbe lépett. Falak téglamintázata, a falakon az ősi kultúrákat idéző formák: bálványok. Veress Pál képei. Összeállításunk a novemberi összegyűlézési napot idézi: Wehner Tibor megnyitóbeszédéből, valamint Papp Oszkárnak, Lukácsy Gábornak és Donáth Lászlónak a vernissage-t követő beszélgetésen elhangzott szövegeiből válogatunk.

Veress Pál 1920-ban született Budapesten. A Képzőművészeti Főiskolát 1943-ban fejezte be Szőnyi István osztályában, 1942 és 1944 között régészetet, néprajzot és művészettörténetet hallgatott a pesti tudományegyetemen. 1944-től katona volt, 1946-ban tért haza a hadifogságból. 1948-ban kivonult a művészeti életből, újságíróként kezdett dolgozni, egyik alapító tagja volt a Heti Világgazdaságnak. 1963-ban a Derkovits Teremben rendezte „újrakezdő” kiállítását, s 1980-as nyugdíjazásától ismét teljes erejével festéssel foglalkozott. 1992-ben a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia rendes tagjává választotta. 1999-ben halt meg Budapesten.

E lőttünk fekszik egy könyv, s itt állunk egy kiállítás képeinek körében. A kettő nem élhet meg egymás nélkül. A könyv, amely egy évvel ezelőtt jelent meg a közelmúltban elhunyt kitűnő művészettörténésznek, Mezei Ottónak az átfogó tanulmányával, Veress Pál (1920–1999) teljes munkásságát összefoglalja és feltárja, a képek pedig bepillantást engednek ebbe a művészetbe. A könyv azért született, hogy akkor is magunkénak tudhassuk e munkák értékeit, amikor nem kerülhetünk a képek közelébe, ugyanakkor a könyv mintegy ösztönzi a képeket, hogy nyilvánosság elé kerüljenek: újra és újra eredetiben, a maguk valójában kell meg szemlélnünk ezeket a munkákat, hiszen a könyv legtökéletesebb reprodukciói sem helyettesíthetik az eredeti műtárgyakat.

A könyv és a képek különállásában, egyediségében tipikus 20. századi festői életműről tanúskodnak. Veress Pál tipikusnak ítéltető életutat járt be, mert jellegzetes kelet-európai sors adatott neki a 20. század második felében, ugyanakkor különös és egyedi életművet tudott felépíteni. Ezen a kiállításon többségében a 70-es, 80-as és 90-es évek, az érett Veress Pál munkái láthatók. A könyvet lapozgatók azonban megtudhatják, hogy a pálya a 30-as évek végén, a 40-es évek elején a budapesti Képzőművészeti Főiskolát végzett egykori Szőnyi István-tanítvány 1948-as első kiállításával indult. Ez az esztendő – a kiállítás sikere ellenére – megtörte Veress Pál pályáját: a magyar művészet és a magyar társadalom

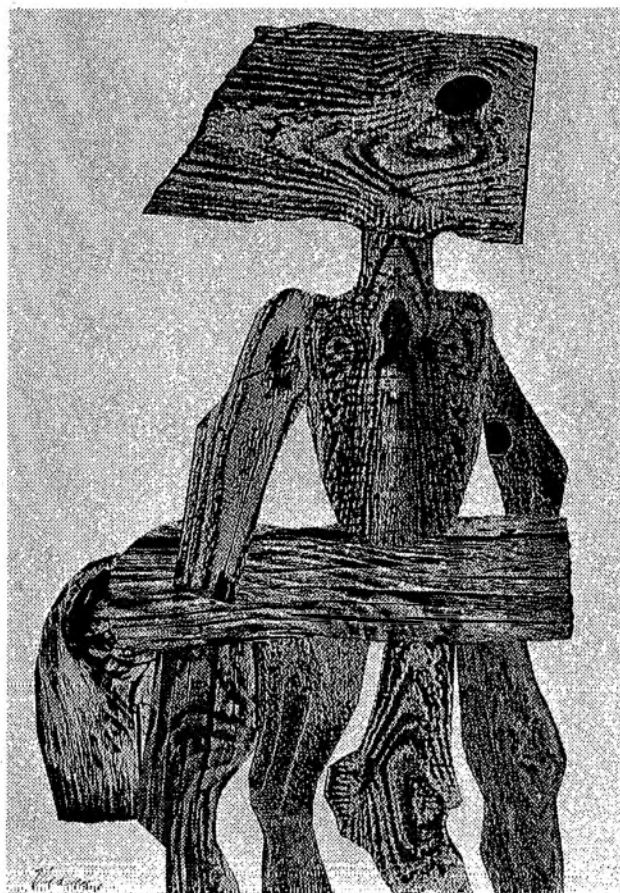
számára tragikus események hatására Veress Pál úgy dönt, hogy visszavonul a művészet nyilvánosságától. Ez az időszak, a másfél évtizednyi belső munka időszaka érdekes módon egybeesik művészi útkeresés időszakával is, ekkor érlelődnek meg a hatvanas években nyilvánosság elő kerülő művei. Kiállítással 1963-ban lép újra közönség elé. Ezen a tárlaton rejtetten már felbukkan a bálvány-téma, amely majd csak 1969-ben, meglehetősen nagy visszhangot keltő, átütő erejű bemutatkozásával manifesztálódik. A következő évtizedekben, egészen a 90-es évekig a bálványtematikához kötődő festészetet műveli, és ennek határait különféleképpen tágítva építi fel életművét.

Két rövid szöveget hadd idézzek. Az egyiket az 1969-es önálló kiállítás katalógusába Weöres Sándor írta: „Veress Pál festészetének leggyakoribb tárgya az ősi bálvány, az elnagyolt, személytelen szoborrá emelkedett emberalak. A festmény itt a szobrot idézi, távlattalan térformálással, néha két, gyakran több szín éles kontrasztjával, meg sem határozható úrbé állítva figuráit. Ezek a figurák nyilvánvalóan ember-alakok, mégsem ember-ábrázolások – nincsenek jellemezve, éppen ellenkezőleg, általánosítva, bármely egyéni jelleg fölé emelve – tehát ember-megjelenítések, de közvetve, az archaikus idolum kő- vagy fa-testének sejtetésén keresztül. Veress Pál művészete áttételes. Motívumai a kultúra múltjából erednek – totemek, sárkányszerű állatalakok, gót templom-falrészek, málladozó fafeszületek – de a fel-

dolgozás módszere, stílusa, szelleme huszadik századi. Mindig figurális – de a technika, amelyet alkalmaz, s a látvány, amit létrehoz, a nonfiguratív művészetel rokon.” Ez a nagyon szemléletes Weöres-leírás valóban e piktúra lényegi jellemzőit foglalja össze: Veress Pál úgy teremtette meg ezt a festői világot, hogy nagyon erősen kötődött a hagyományos figurális kifejezéshez, valamiképpen megőrizte a tradíciót, a vizuális hagyományt, ugyanakkor kitágította annak határait, és átlépett egy másik világba. Rendkívül érdekes formai újításokat, technikai eljárásokat is kidolgozott, ez művei egyediségének egyik legérdekesebb jegye: domborműszerű, reliefszerű megjelenítés, amely a festői műveket, vagyis alapvetően a síkba transzponált alkotásokat kimozdítja a térbe, kiemelkedésekkel, bemélyedésekkel, bevésésekkel plasztikussá teszi azokat. A hamu, a múgyanta, a korom és a fűrészpor különös elegye az anyag, amelyet mint „mű-matériát” egyedi kísérletekkel, teljesen önállóan, új műformát eredményezőn alakított ki Veress Pál. Egészen a nyolcvanas évek végéig gyakorolta ezt eljárást, és csak a kilencvenes években tért vissza a hagyományos olajfestéshez, de ekkor már más kompozicionális változások is tetten érhetőek művészetében.

A Weöres Sándor-értelmezés mellett a második idézet magától Veress Páltól való, aki egy beszélgetésben foglalta össze azt, hogy miért van szüksége festészetében a bálványokra. A kérdésre így válaszolt: „A bálványok arra kellettek nekem, hogy – kiábrándulván a festészet hagyományos témáiból és cszközöciből, de nem tudván szabadulni hagyományos formájától, a kerctbc foglalt, falra akasztott képtől – mindenféle határok között a senki földjére kerülhessek, azaz többértelmű, mindenkinek más-más olvasatot csináló képeket csinálhassak. A bálványok az isteni és emberi, állati és növényi, sőt szerves és szervetlen lét határán léteznek. További ellentétpárok, amelyeket egyesíteni próbálok bennük: ábrázolás és absztrakció, klasszikus és groteszk, fájdalom és humor, mozdulatlanság és dinamizmus, a mozgás lehetőségének jelzése” Veress pontosan és világosan megadja a kulcsot e művek interpretációjához, de különös módon nem egyféle megoldást kínál fel, és nem valamiféle kizárólagos alkotói elképzelést illusztrál. Nem egyetlen értelmezési megoldást szab meg, hanem sokféle képfelfejtési lehetőséget tár elénk. Ez a lehetőség az archaikus múlt mély hagyományában gyökerezik, és különös módon alakított, emblematikus jellegű festői kifejezőmódban ölt testet. Az életmű 1999-ben zárult le, a művek egy része – szerencsére – szétszóródott. Veress Pál életműve a 20. századi magyar festészet különleges értéke, fontos fejezete, amelyre napjainkban is figyelniünk kell, amelyet számon kell tartanunk, és amelyet sajátunknak tudhatunk.

Wehner Tibor

DL: A bálvány – és ez valójában nyelvi és művészeti probléma –, a bálvány nem egyszerűen szobor. A bálványnak funkciója van, a bálvány az embernek a maga képére és hasonlatosságára formált istenvágya. Lehet evangélikus templomban bálványt imádni? Amit magunk körül látunk, vajon Veress Pál istenképe?

PO: Veress Pállal '48 tavaszán ismerkedtünk meg. Abban az időben, amelyet Wehner Tibor úgy emlegetett, mint a pálya megtörésének idejét. Közösen elgondolt és vágyott gondolkör és művészi szándék határozta meg ezt az időszakot, amelyet mi akkor, a '40-es évek közepén úgy hívtunk: népi realizmus. Ez éppúgy a modern irányzatok egyike volt, mint például az Európai Iskola vagy más többékevésbé szervezett, laza csoportosulás. Stílusában ez volt a legközelebb az expresszionizmushoz, ahhoz a hagyományhoz – amelyet mondjuk Derkovits jelentett, és semmi köze nem volt ahhoz, amit később úgy hívtak: szocreál. Ez az irányzat és művészi szemléletmód éppoly negatív értelmezést és a formalizmus bélyegzőjét kapta 1948 után, mint a többi hasonló.

Ez a találkozásunk Veress Pállal aztán egy több évtizedes barátság elindítója lett. Hadd elevenítsék fel még egy személyes motívumot: a 70-es években megcsináltuk a „kettek csoportját” – néhány kiállítást így együtt Veress Palival. E kapcsolat alapja az volt, hogy egymásban magunkra ismertünk, egymás munkáiban felfedeztük azt a lényeges közös alpmotívumot, szemléletmódot, amelyről beszélni szeretnék, és amelyet általában Veress Pál esetében a

bálvány fogalomhoz kötnek. Tehát mit is jelent *bálvány* szó? A bálvány valamiképpen a magasabb erőkkel való szimbolikus találkozásnak a kifejeződése, megfogalmazása. Az istenkeresés szimbóluma, amely a történelem és az emberi gondolkodás legmélyebb alaprétégeig nyúlik vissza. A bálvány a magasabb erőkkel való kapcsolat keresése, annak a megjelenítése, amit tömören úgy mondunk: szakralitás. Ezek a képek szakrális műfajt képviselnek, a szakralitás valódi értelmében. Amely nem a külső vallásosságot jelenti, hanem ahhoz a legmélyebb és ugyanakkor legmagasabb emberi attitűdhöz kapcsolódik, amelyet a transzcendencia szó is kifejez. Ennek megjelenítése, formaadása a szakrális tevékenység, amely egy sokkal általánosabb és teljesebb igényű gondolkodásmód felelevenítését kívánja meg az embertől. Felelevenítést mondok, hiszen ezt a mindnyájunkban meglévő mély készséget csak nagyon ritkán és nagyon kevesen elevenítjük fel igazán. Ez az ereje, ez a megszólító ereje, ez a kataritikus ereje ezeknek a műveknek.

A 20. századi művészetnek egyik nagyon fontos és jellegzetes alapmotívuma egy sajátos széles távlati ív meghúzása a legősibb és legújabb között. Ez a motívum végighúzódik a 20. század művészetén: ez a szellemi mozdulat a legújabb forma megtalálása érdekében visszanyúl a legrégebbihez, visszanyúl a gondolkodásnak ahhoz az alaprétégehez, amelyet újra és újra fel kell elevenítenünk, hiszen a legfrissebb tudás egyben a legősibb és legmélyebb tudás is.

Az archaizmus, az archaizálás szándéka jellemzi a 20. század egész művészetét. Nagyjából két fő irányra rajzolódik ki: az egyik, amelyet neo-nak – neoklasszicizmusnak, neoromantikának, neobarokknak – ismerünk és hívunk. Ez a vonulat többnyire csupán nosztalgikus formái felelevenítés, – hadd fogalmazzak élesebben: retrográd visszanyúlás valamihez, ami

elmúlt. A másik, amit én úgy hívok, hogy „szerves archaizmus”, olyan módon nyúl vissza a legősibb rétegekhez, hogy valóban összeköti a legrégebbit a legújabbal. Ez a fajta archaizmus a lényegileg tömör, emblematikusan jelképszerű szimbolikus és szakrális megfogalmazási módokat kedveli, s ezáltal éppen azt keresi, ami a legmodernebb, s ami visszamenőleg semmissé teszi az európai művészetre jellemző elnaturalizálódás folyamatát. Ezt a tömörséget, a legősibb, legmélyebb rétegeknek és legújabb gondolatoknak az összekötését jelenti Bartók és Kodály művészete, Picasso és Stravinsky. A szerves archaizmus igazi nagy mesterei mind másképp: Henry Moore a legősibb kelta és az ókeresztény motívumokban, Picasso a törzsi művészetekben, Bartók, Kodály és Stravinsky a folklórban találják meg ezt az alapot. És ez van jelen Veress Pálnál, a fiatal, a népi realizmust kereső Veress Pálnál is, ez az, ami miatt Weöres Sándor természetes módon kapcsolódik hozzá, és előszót vállal. Ez a nagy ereje, alapjelzetessége ennek a művészetnek.

LG: Amikor készültem erre az alkalomra, kezembe vettem az albumot, lapozgattam, és gondolkodtam, vajon miért is bálványok ezek. Bálványok ezek? Istenképet keresünk mi? Nem emberképek? Mert én azt gondolom: Veress Pál bálványai emberképek. Annyiban istenképek talán, amennyiben bennünk, emberekben lakozik az isten.

Szépek-e ezek a képek? Nem tudom. Szép-e a sivatag? A beduinoknak biztosan, mert otthonos számára, mert benne él. Szép-e a patak völgy? A pásztornak, aki ott teheneit legelteteti, biztosan. Mert otthonos számára. Ezek a képek, úgy gondolom, otthonossá teszik számunkra a világot. Magunkra találunk ebben a művészetben, felel kérdéseinkre, s ha megnézzük Veress egy-egy bálványát, felismerjük magunkat benne. Szakrális térbe helyezett bálvány. A templomba lépő társat talál magának. Ezek a képek otthonossá teszik számunkra a világot, emberihé érelnek, ezért szépek ezek a képek.

Veress Pál nagyon keveset változott 1947 és 1999 között. 1947-es Petőfi-sorozata, az ottani öregasszony keze, 1956-os utcai harcosának dühtől ráncoló homloka, – mind-mind ugyanazok a formák, mint későbbi bálványain. A cserfa kérgének szigorúsága ráncolja az utcai harcos homlokát, és a természet jelenik meg a bálványokon is. Az az ember, aki – e képeken legalábbis – szintézist alkot a természettel. Egy szintézisalkotó festőművész önálló, szigetszerű, ugyanakkor múltat és jövőt összekötő alkotásait láthatjuk. Lehet asszociálni Óceániára, Afrikára, a nyolcezer évvel ezelőtti mezolitikum, átmeneti kőkor bálványaira, a kövekre, kőfaragásokra. A közös bennük, bennük és Veress Pálban, hogy szintézisben vannak, szintézisben a világgal. Gyökértelenül nem lehet az ember, mert akkor a semmibe hullik.

Rákos Sándor

Bálványok Veress Pálnak

istenség lakik
az áradásban
ő veti partra
a halakat
istenség lakik
az esők mögött
ő itatja meg
a madarakat
istenség lakik
a forgószélben
ő emészt el
a virágokat

ki az egy istent el nem bírja
annak ezer istene van

bálvány bálványkodik
fölöttem
uramat ők uralják
inaim húrjai
csontjaim csövei
üregeim hús-burka
koponyám boltozatja
remegő lágy részeim
halni gyáva tagjaim
add hogy örökké éljek
öregedni se féljek
ha meghallgatsz dicsérlek
jöttömben és mentemben
keltemben és fektemben
életemben ha míg élek
halálomban ha míg halok
bálványaink bennünk élnek
félelmeink fagyában
gyávaságaink derében
gondolataink hűvösén
bálványaink
belőlünk élnek
velőnkkel etetjük
vérünkkel itatjuk
gyöngeségünkkel erősítjük
lelkünkkel lelkesítjük
bálványainkat

arcukat méred arcodhoz
szemüket méred szemedhez
hallgatásukkal te hallgatsz
nézésükkel te nézel
közönyükkel te válaszolsz

a széttört istent összerakni
áhitatból
emberségből
lesz-e még gyülekezet

Luther Hollywoodban

A hagyományos értelemben vett művészfilmet (ha egyáltalán beszélhetünk még ilyenről) manapság kevésbé foglalkoztatják a vallási tematikájú történetek. A tömegfilmek készítői annál szívesebben dolgoznak fel szakrális témákat. (Gondoljunk tavalyról Mel Gibson Passiójára!) Hollywood nagy szerencséjére a vallásokhoz kötődő történetek és vezéralakjaik a régmúltba vezetnek vissza, így nagyszerűen adaptálhatóak a kosztümös történelmi filmek műfajába. A Luther-produkció is ezt a receptet követi: van szuperhős (maga Luther), van rossz (a római egyház), vannak harci jelenetek (parasztlázadás), és persze nem maradhat ki a szerelmi szál sem (Katharina és főhősünk között).

Ezzel együtt meglepő, hogy a németek – amerikai segítséggel – hollywoodi típusú filmet készítettek történelmük egyik kulcsfigurájáról. Ráadásul angolul. Ez már inkább bosszantó, figyelembe véve, hogy Luthert az irodalmi német nyelv atyjának tekintjük. Mégis ebből az ambivalenciából kiindulva értettem meg a Luther-produkció egyik fő célkitűzését; azért beszélnek a szereplők angolul, hogy minél több nézőhöz eljussanak a lutheri tanítások. Persze, amellet, hogy minden megváltott mozijegy egyben az üzleti siker záloga, azt hiszem, az alkotói szándék ennél többről árulkodik – annál is inkább, mivel a film ötlete és finanszírozásának tetemes része a Thrivent Financial for Lutherans nevű evangélikus szervezettől származik. Diszkréten, de térítő szándékú tehát a film. Amiként Luther annak idején kihasználta a sokszorosítható könyv médiumát, hogy a Szentírást mindenki olvashassa, úgy próbálják meg az alkotók a film útján eljuttatni a mai multiplex-látogatókhoz Luther személyiségét és tetteit. Felesleges hangsúlyozni, milyen fontos lenne Martin Luther szellemének közvetítése a mai befogadók számára. Annál inkább felesleges, mivel a film e tekintetben, sajnos, nem jár sikerrel... Sőt, minden nyilvánvaló és becsülendő igyekezet ellenére a 121 perces alkotás Luthertől és tanításától homlokegyenest eltérő szemléletet közvetít.

Az aprólékosan kidolgozott képi világban a külső fevételek legalább annyira élethűek, mint a kastélyok, katedrálisok belső terének megjelenítése. A statiszták arcán is látszik a gondos válogatás: a 16. századi képzőművészetből ismerős (sokszor rettenetes) ábrázatú figurák vásárolják a búcsúcédulákat, rombolják le a templomokat. Az olyannyira korhű arcok láttán még kevésbé érthető – ami pedig a legtöbb nézőnek bizonyára azonnal szemet szúrt –, hogy a főszereplő miért is nem hasonlít Martin Lutherre. Joseph Fiennes arca ikonológiailag egészen más hagyományt idéz: sokkal inkább egy reneszánsz itáliai szentkép alakját juttatja eszünkbe, mint a reformátort. Mint azt tudjuk, ezen művek nagy része a pápák megrendelésére készült. Felmerül a kérdés, nem tiszteletlenség-e a reformátort ellenfelei esztétikai hagyományainak szellemében ábrázolni, ahelyett, hogy – mondjuk – a festőművész barát, Lucas Cranach portréit vették volna alapul a szereplőválogatásnál.

A mai filmeket általánosan jellemzi az indokolatlanul sok zenei aláfestés. A Luther-filmben is gyakran szól fölöslegesen valamilyen érzelmes, oda nem

illő dallam. Pedig nem lehet mondani, hogy az evangélikus egyház – és magának Luthernek a munkássága – híján lenne izgalmas zenei anyagnak. (És ne feledjük, a csend is mindig rendelkezésre áll!) Mindössze egyszer hangzik fel autentikus zsoltár – a jelenet szépsége bizonyítja, hogy érdemes lett volna több hasonlót felhasználni.

A díszletek és kosztümök tökéletessége az adott kor aktualitásába zárja a történetet, így a látszat profán mágiája könnyedén elfojtja – a látványában tudatosan szerényebb – spirituális csodát. Az igazán csodálatos az, amit nem láthatunk. Ezen a „hiányon” keresztül értelmezhető – különösen a filmművészetben – a hit fogalma. Gondoljunk Dreyerre, akinek Johannája gyakorlatilag végig fehér háttér előtt, díszletek – tehát történelmi konkrétumokhoz kötöttség – nélkül tanúskodik; vagy Bergman Úrvacsorájának lelkészére, aki saját hitetlenségével küszködik; esetleg Bresson falusi plébánosára, aki érzelemmentes magányában, sivár, istentelen környezetben keresi Istent! És itt érthetjük meg leginkább a Luther-film fentebb említett kudarcát, azaz hűtlenségét a reformátor szavaihoz és cselekedeteihez. Luther egyik legnagyobb hatású tette volt az emberi léleknek és a maga környezetének mindenfajta bálványtól és giccstől való megtisztítása. Az időtlen látszatvilág helyett az örök idejű krisztusi valóság megismerésének szükségességét hangsúlyozta, és ami talán a legfontosabb, mindennek feltételeként az egyén szabadságát nevezte meg. A monumentális történelmi filmek nagy csapdája, hogy – bár megmutatják a hőst – a kosztümökkel egyben el is idegenítik őt a kortárs befogadótól. Sematikus történetek, sematikus alakok, képi túlzások – ezek nem éppen az egyén szabadságának kifejezőeszközei. A Luther-film készítői is ebbe a csapdába estek: romantikus váteszt faragtak a reformátorból („lázadó, zseni, szabadságharcos” – olvasható a film honlapján), ami ellen minden bizonnyal maga Luther tiltakozna leginkább. A reformáció folyamatát – történelmi távlatból – lezárt sikertörténetként mutatja be a film, noha a cselekmény maga lezáratlan. Azt hiszem, joggal állíthatom, hogy ez az elidegenített zsánerkép hiteltelen viszonyulás a reformáció – Martin Luther szándéka szerint – örökké dinamikus folyamatához.

A cselekmény történelmi hitelessége, jóllehet játékfilm készült, kielégítő. A színészekre sem lehet különösebb panaszunk; Sir Peter Ustinov utolsó szerepében is olyan nagyszerű, ahogy azt megszokhattuk tőle, s a többi szereplő is mestermunkát végzett. Egyedül talán a Katharina von Bora szerepét a végzet asszonyaként alakító Claire Cox volt gyengébb – menségére szóljon, hogy karaktere már dramaturgiai szempontból sem volt egyértelmű; a házasság előkészítés nélkül maradt, így aztán a cselekményből nem derül ki, miért és hogyan oldotta fel Martin Luther a cölöbátust. A film harmadik harmada szétesik, hirtelen nagy kihagyásokat láthatunk a cselekményben, hogy aztán kicsit összecsapva – de nagy boldogság közepette – érjen véget a történet.

Mindezen hiányosságokkal együtt vagy ezek ellenére élvezhető filmet láthattunk, amely – ismeretterjesztő jelleggel – közérthető képet rajzol az evangélikus egyház születéséről. Nem hiszem, hogy bárki is lutheránussá válna a történet hatására, de ez nem is baj. Az már inkább, hogy a film semmi olyat nem tud mutatni a protestantizmusról, ami a mai kételkedőnek megnyugvást adna, a keresőt eligazítaná. A hittanórákon – minden bizonnyal – évtizedeken át fogják vetíteni: alighanem belső használatú film született, ellentétben az alkotók vélelmezett szándékával.

Időről időre újra kell gondolnunk kultúránk, világnézetünk tanításait. A Luther-film – legyen bármilyen is – kitűnő alkalom lehet erre, mivel az igazi Martin Luther szellemét és alakját egyetlen gyenge film sem kisebbítheti. Ahogyan az igazi Jézus Krisztusét sem.

Deák Dániel

Attila József

Mir zum Geburtstag

Dreissig und zwei sind nun vorbei –
sei dies als Überraschungsei
gedacht:
Gedicht,

Geschenk, mit dem ich mich beschenk
hier im Café, meiner gedenk:
mein Ich
bloss mich.

Dreissig und zwei sind fort wie Wind –
zweihundert hab ich nie verdient.
Galant
mein Land!

Ich wurde fast ein Lehrender –
bin aber nun ein Elender,
ein Hund
im Grund.

Wurde es nicht, weil mich verwarf
der Herr der Uni schief und scharf –
der Kauz
mit Schnauz.

Für „Reinen Herzens“, mein Gedicht
wurde ich barsch und barsch gerügt:
sein Schwert
war wert

gezückt zu werden für das Land...
In meinem Sinn brüllt er entflammt
noch jetzt
und hetzt:

„Solange Stein bleibt noch auf Stein,
werden Sie nie ein Lehrer sein!” –
er prahlt,
er strahlt.

Wenn Anton Horger (Herr) sich freut:
ich wäre der Grammatik Feind –
die Lust
wird Frust...

Ich lehr mein ganzes Volk gar bald,
doch nicht auf mittelschul scher Art –
das heißt:
im Geist.

*Fordította: Daniel Muth
- alias Báthori Csaba*

*(Attila József: Ein wilder Apfelbaum
will ich werden, Ammann Verlag,
2005, fordította, válogatta és jegy-
zetekkel ellátta: Daniel Muth, Fejtő
Ferenc előszavával és Dalos György
utószavával, az időrendi táblázatot
összeállította Tverdota György.)*

A KERESZTÉNYSÉG KEZDETEI PANNÓNIABAN

A reformáció korai évtizedeinek jeles németországi helyszíneit bemutató sorozatunk lezárultán új sorozat indul útjára, mely a kereszténység pannóniai megjelenésének régészeti-építészeti emlékeit veszi számba, és ezeknek az emlékeknek, forrásoknak a segítségével rajzol képet *Pannonia provincia* vallási és kulturális viszonyairól.

Monoteisztikus előzmények

Ahhoz a korosztályhoz tartozom, amely még hitoktatásban részesült – heti két órában az első elemitől az érettségig. Meg is tanítottak mindenre, amit egy jó kereszténynek tudnia kell. Mindenekelőtt arra, hogy mi evangélikusok *keresztények* és nem *keresztények* vagyunk. A bibliai történeteken kívül az ókori keresztényekről pedig annyit hallottunk, hogy előbb a zsidók, később a gaz, bálványimádó rómaiak üldözték őket. Augustus császárról elemista koromban még nem sokat tudtam, de annál többet az elvetemült, erkölcstelen Néróról, aki – miután felgyújtotta Rómát – azt a keresztényekre fogta, hogy aztán a rómaiak háromszáz évig üldözzék őket. Megkínnozták, a cirkuszban oroszlánok elé vetették őket, míg csak Nagy Konstantin császárnak meg nem jelent a kereszt a felirattal: „E jelben győzni fogsz!”

Mivel ez ismeretekkel az ókereszténység történetét letudtuk, s e téren a gimnáziumban sem nagyon gazdagították ismereteimet, többet nem foglalkoztatott a téma. Csak jóval később, régész koromban kezdtem gondolkodni e dolgokon, hiszen tanulmányaimhoz tartozott a római kor történelme és az ókeresztény művészet. A hitoktatás hiányosságából eredő néhány kérdés különösen érdekelt. 1. Hogyan terjedhetett el aránylag gyorsan a kereszténység a birodalom területén? 2. Mi volt a lényege a rómaiak vallásának?

Az első kérdésre csaknem magától adódik a felelet, ha tekintetbe vesszük a római civilizáció egyik legnagyobb vívmányát, a kitűnően megépített utak hálózatát, amelyeknek minőségét több mint 1500 évig egyetlen kultúra sem tudta felülmúlni. Legtöbbje – mint a katonai hódítás feltétele – már a 2. század elejére kiépült. Ezek egyes tartományokat, nagyvárosokat és fontos kikötőket összekötő jó utak irányító feliratokkal ellátott mérföldkövekkel szegélyezve és katonai felügyelettel biztonságossá téve – a Szentlélek

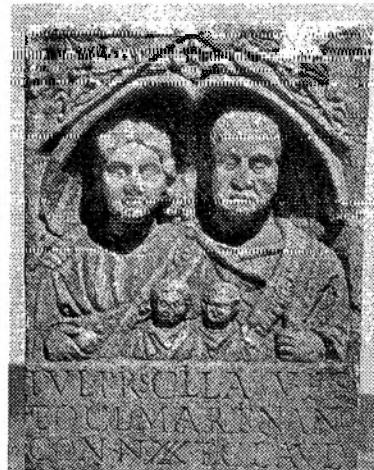
Szír lovas-íjász falfestményen (Aquincum táborváros)

hatóerején kívül – bizonyosan nagyban hozzájárultak a lábán járó keresztény eszme gyors terjedéséhez. Ugyanezt állíthatjuk a római adminisztráció mintájára megszervezett püspökségekről is, amelyeknek hierarchikus intézménye ezután már módszeresen folytathatta a térítést. Itáliában 190-ben még csak 3 püspökség van: Rómában,

Milánóban és Ravennában, 251-ben a római zsinaton pedig már 60 püspök vesz részt. A 3. század végére, ha nem is a keleti tartományokhoz hasonló sűrűségben, de már az egész római birodalom területét lefedi a püspökségek hálózata.

A római hódítók nemcsak megtűrték a bennszülött lakosság isteneinek tiszteletét, hanem kultuszukat is átvették. Így a klasszikus, nagyrészt görögöktől kapott birodalmi istenségek mellett a számtalan helyi istennel kevert, gyakran tartományonként változó színes kép alakult ki a birodalom területén. Ezt még tarkította a helyüket többször cserélő légiók távoli tartományokból hozott isteneinek tisztelete. Így alakult ki a birodalmi főistenek mellett – a római jellemnek megfelelően – az igen célszerű, csaknem „szakosított” istenvilág. Minden foglalkozásnak, minden természeti jelenségnek megvolt a maga istene. Mindezt a fennmaradt fogadalmi oltárkövek feliratai bizonyítják.

Így volt ez Pannóniában is. Amikor a császári helytartó Aquincumban elfoglalta hivatalát, a tartományban tisztelt összes istennek és istennőnek (diis deabusque) együttesen állított oltárt. Az általános vallási képet nem változtatta meg, de előkészítette a talajt a monoteizmus számára a keletről beszivárgó többféle misztériumvallás. Ezeket eleinte tiltották, de nem üldözték, később megtűrték, mert a császárok között is akadtak hívei. A császárkultusznak, vagyis a császár személyének isteni tisztelete a római pogányság részéről nem zavarta a vallást, inkább politikai jellegű tiszteletadásnak számított, mint számunkra a zászlófelvonás a nemzeti ünnepeken. Ez a keleti mintára bevezetett császárkultusz az abszolutizmust és az uralkodóházhhoz való feltétlen lojalitást kívánta biztosítani. Csak bizonyos ünnepeken kellett áldozatot bemutatni

Zsidó család síremléke Aquincumból

a császár szobra előtt. Többek között ennek megtagadása volt az egyik indoka a keresztényüldözéseknek.

És mi volt a helyzet a zsidókkal? Iudea Kr. e. 63-tól római protektorátus zsidó királlyal, majd negyedesfejedelemmel és helytartóval, s csak a zsidó háború és a jeruzsálemi templom lerombolása után lett Syria-Palestina néven hivatalosan is római tartomány. (Az állandó

zavargások miatt valójában már Kr. u. 66-tól tartományként kezelték, ennek következménye lett aztán a 73-ig tartó zsidó háború.) A protektorátus idején a zsidók teljes vallásszabadságot élveztek, áldozatot sem kellett bemutatniuk a császár szobra előtt, Jeruzsálem területén pedig nem tartózkodhatott római katona. Syria-Palestina provincia létesítése után viszont a zsidók privilégiumai megszűntek, és a szírekkel együtt besorozták őket katonának. Így kerületek Pannóniába szírek és zsidók.

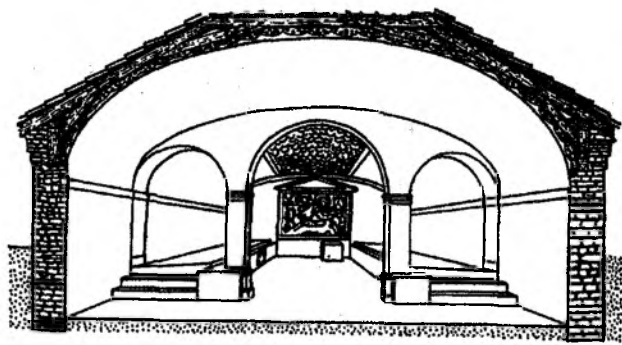
A kitűnő szír íjászokra itt igen nagy szükség volt, mert harcmodoruk hasonlított a Pannóniába betörő markomanszarmata lovas-nomádok harcmodorához. A szír lovas-íjász ezredek ide vezénylése a 2. század végén kezdődött, 230 körül pedig polgári foglalkozású zsidók is kerültek e vidékre: zárt csoportokban jöttek és telepedtek le a szírek lakta területeken.

Itt teljes védetségben élhettek, mióta Septimius Severus, afrikai származású pannóniai helytartót az itteni légiók 192-ben császárrá kiáltották. Septimius Severus (193–211) ezt sohasem felejtette el katonáinak, a szíreket pedig különösen kedvelte, lévén szír herceg, Iulia Domna a felesége, aki számos nőrokonával együtt valóságos szír udvartartást vezetett. A kedvezményekből a zsidóknak is kijutott, mert a Severus-dinasztia mindvégig filozemita politikát folytatott. Feliratos emlékekből tudjuk, hogy a 3. század elején több provincia területén zsidó imaházak épültek, így Pannóniában is. Ezt bizonyítja az az intercisai (Dunapentele) felirat, melyben a zsinagóga elöljárója halálját és tiszteletét fejezi ki Alexander Severus császár és felséges anyja, Iulia Mamaea iránt – nyilván a kapott kedvezményekért. A gyenge bábcászár helyett ugyanis jóformán a szír anyacsászárné uralkodott. A legtöbb zsidók által állított pannóniai emlékmű – köztük számos a görög nyelvű –, valamint más, a zsidóságra utaló tárgyi emlék a 3. századból való. A nem polgári foglalkozású zsidókra utaló feliratok – ezekre a névből és az illető születési helyének feltüntetéséből lehet következtetni – katonáktól és helyőrségi hivatalnokoktól származnak. Akad köztük ezredes, vámhivatal vezetője, pénztáros.

A terjeszkedő Római Birodalmat a sokféle etnikum bekebelezésével számos új szellemi hatás érte, s ez hitvilágát sem hagyta érintetlenül. A hellenisztikus misztériumvallásokon kívül, amelyekről viszonylag keveset tudunk, hiszen ezek titkos vallási gyülekezetek, sőt még inkább társaságok voltak, különösen a monoteizmus felé mutató keleti vallások hatottak rá (a Magna Mater, Isis, Dolichenus tisztelete stb.). Ezek egészen addig nem zavarták a rómaiakat, amíg nem akartak a birodalmi istenségek fölé emelkedni. A Severus-dinasztia ezen is változtatott: miután Caracallát 217-en megölték, a császári trónt állítólagos fia, Iulia Domna egyik szír unokatestvére, az alig 14 éves Elagaballus foglalta el. Nevét a szír napistentől kölcsönözte, akinek már gyermekfejjel papja volt. Mint császár azonnal templomot építtetett Elagaballus istennek a Palatinuson, tiszteletére rendelt állami ünnepekkel és külön papsággal, akiket a legfőbb birodalmi papi testület fölé emelt. Ez már a rómaiaknak is sok volt: megölték a császárt, elátkozták a napisten kultuszát. Az azonban nem tűnt el teljesen, Aurelianus császár idején újra megjelent. Aurelianus ugyanis 273-ban leigázta Palmyrát, a szír napkultusz székhelyét, és a hadi zsákmányból Rómában templomot építtetett Sol Invictus, a legyőzhetetlen napisten tiszteletére. Római szokás szerint a templom alapítási dátuma, december 25-e lett az istenség ünnepnapja, amelynek később messzire ható jelentősége lett. Sol Invictus nem emelkedett főisten rangjára, tisztelete csak a szenátus által engedélyezett istenkultuszok

A bikaölő Mithras
(Aquincum, mithreum oltára)

Feltárt pannóniai mithreum rekonstruált rajza
a bikaölő Mithras oltárával

egyike lett. Hogy ez a besorolás azonban mégsem volt olyan szerény, ahogy ezt fel akarták tüntetni, igazolják a 4. századi pénzek, amelyeken Sol Invictus alakja látható: sugárkoszorús, ruhátlan ifjú, jobbáiban villámköteg, baláiban a glóbusz.

A napisten kultuszának lényege ma már nem határozható meg pontosan, de kétségtelen, hogy a győzhetetlen jelzőn kívül neve mellett gyakran szerepelnek az örökkévaló, a mindenható és a teremtő jelzők, s ezek, ha rejtetten is, monoteizmust sejtetnek. Még zavarosabbá teszi a képet, hogy a perzsa eredetű Mithras mellett is megjelenik a Sol Invictus. Mithras tisztelete, bár az egész birodalom területén kimutatható, különösen a Duna menti tartományokban és Itáliában volt gyakori, eleinte különösen a katonaság körében. Pannóniában is számos szentélye volt. A mithreumok nem pompás templomok voltak, hanem barlangszerű, kis befogadóképességű, egyszerű szentélyek, feltehetően titkos helyek. A barlanghatás a barlangban vagy sziklából született Mithrasra utal. A néha magánháiban kialakított téglány alakú belső tér rövidebb oldalán volt felállítva a kultuskép a bikaölő Mithras többnyire dombormű-ábrázolásával. A misztérium azonban be nem avatottak számára nem mondható el, a liturgiára így csak a korabeli antik írók megjegyzéseiből, illetve oltárfeliratok, falképek és reliefek ábrázolásából következtethetünk. Merész hasonlattal: a beavatási rítusok emlékeztetnek a 19. századi szabadkőműves rítusokhoz. Az ábrázolásokról ítélve: hét rendbe sorolva fokonténi beavatással újra és újra átéltek Mithras mitikus drámáját, s mind közelebb jutottak a mindenség urához, a győzelmes és megváltó istenséghez, Mithrashoz. A napisten a Mithras-kultuszban külön is fontos szerepet játszik, ezt mithreumokban elhelyezett oltára is bizonyítja. Ő az, aki elküldi mitikus hősenek hírnökét, a hollót, a bikaölés után pedig Mithrasszal együtt kultikus lakomát ül, majd napkocsijába felveszi az istent.

A napisten külön személy, felette áll Mithrasnak, s a misztériumban a bikaölő hősré ruházta minden hatalmát: a Mithras-kultusz a két istenalak összeolvastásán munkálkodik. S ha mindehhez még hozzáteszük, hogy Mithras születését is december 25-én ünnepelték, feltehetően a téli napforduló miatt, akkor megértjük, hogy széles körben elterjedt kultusza komoly vetélytársa lett a kereszténységnek, olyannyira, hogy a 4. században Krisztus születésének dátumát kénytelen volt a kereszténység december 25-ében rögzíteni, hogy új tartalommal töltsen meg a pogány ünnepet.

Pamer Nóra

Források:

Póczi Klára: A zsidók Pannóniában. In: Magyarországi zsinagógák. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1989.
Wissowa, Georg: Religion und Kultus der Römer. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1912.

Római pénzérmék

BÖJT – HÚSVÉT ISTENTISZTELETI REND

Békásmegyeren (Mező u. 12.):

Március 24., nagycsütörtök

17.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Március 25., nagypéntek

17.00 órákor istentisztelet, passióolvasás:

Vári Krisztina, igét hirdet: Donáth László

Március 27., húsvét ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Március 28., húsvéthétfő

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Muntagné Bartucz Judit

Április 3., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Április 10., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Takácsné Kovácsné Zselma

Április 17., vasárnap,

az összegyűlekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Solymár Mónika

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor „Légy ostoba!” címmel beszélgetés

József Attila születésének centenáriumán.

Túrós Eszter (zongora) és Kozák Orsolya (hegedű)

Bartók- és Webern-műveket ad elő.

16.00 órákor vecsernye, igét hirdet: Donáth László

Április 24., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Május 1., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Orosz Gábor Viktor

Május 6., mennybemenetel ünnepe

17.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Gálos Ildikó

Május 8., vasárnap,

az összegyűlekezés napja

10.00 órákor istentisztelet,

igét hirdet: Erdős Eszter református lelkipásztor

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor beszélgetés Szabó Magda íróval

16.00 órákor vecsernye, igét hirdet: Donáth László

Május 15., pünkösd ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Május 16., pünkösdhétfő

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Május 22., Szentháromság ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Május 29., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Görög Tibor

Június 5., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Június 12., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Június 19., vasárnap,

az összegyűlekezés napja

10.00 órákor istentisztelet,

igét hirdet: Mártonffy Marcell

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor „Pucktól Sarastróig” címmel vidám kerti mulatság Szent Iván napja előtt

16.00 órákor vecsernye, igét hirdet: Donáth László

Június 26., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Csepregi Zoltán

Az úrvacsorát a hónap 1. és 3. vasárnapján ünnepeljük.

Piliscsabán (Bétel Otthon, Széchenyi utca):

minden vasárnap 10.00 órákor

Pilisvörösváron (református templom):

a hónap 2. és 4. vasárnapján 14.00 órákor

pünkösdvasárnap 14.00 órákor

E számunk megjelenését támogatta
a Nemzeti Civil Alapprogram,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

BIBLIAÓRÁK

Jób könyve

Tanház Donáth László vezetésével

Alkalmaink: április 13-án és április 27-én,
szerdán 17.00 órákor

Bibliodráma

Muntag Ildikó és Falvay Dóra irányításával

minden hónap második szombatján 16.00 órákor

Gyermekcatekézis

Naszályi Márta és Várad László vezetésével

minden vasárnap 10.00 órákor

Konfirmációi oktatás

Vári Krisztina vezetésével

minden második vasárnap délelőtt 10.00 órákor

TAVASZI HANGVERSENYEK

Április 3-án, vasárnap 18.00 órákor

Varga Petra orgona- és zongoraestje

Közreműködik: Kuthy Dorottya – fuvola

Május 1-jén, vasárnap 18.00 órákor

Concertoest

Közreműködik: Pál Diana orgona és zongora,

Budapest Chamber Players,

hangversenymester: Oláh Vilmos

Június 5-én, vasárnap 18.00 órákor

Szikora Iлона orgona- és zongoraestje

Közreműködik: Ócsai László – hegedű

E számunkban Veress Pál képei láthatók.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztők: Breuer Katalin felügyelő és Ittész Nóra

A gyűlekezet lelkészi munkatársai:

Fülöp Attila segédlelkész,

Görög Tibor nyugdíjas lelkész, Gálos Ildikó

és Thurnay Béla gyűlekezeti munkatárs

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Tel./fax: 368-6118, mobil: 06-20-3989-059

E-mail: breuer@axelero.hu

Internetcím: www.hethars.hu

Tördelés: Barna Piroska

Nyomtatás: Wesley Kiadó

Adományokat az OTP 11703006 – 20013365
számlaszámra várunk.